

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Drago MARTINŠEK

mentor: doc. dr. Marjan HOČEVAR

NAČRTOVANJE PROSTORSKEGA RAZVOJA VELENJA OD NASTANKA
MODERNEGA MESTA DO DANES

diplomsko delo

Ljubljana, 2006

KAZALO

1 UVOD	4
2 TEORETSKE PODLAGE OD ZAČETKOV UREJANJA PROSTORA DO URBANISTIČNEGA FUNKCIONALIZMA	6
2.1 Prostor, urbanizacija, mesto	6
2.2 Urbanistični funkcionalizem	8
3 VELENJE	12
3.1 Razvoj pred urbanizacijo	12
3.2 Urbanizacija	15
3.3 Suburbanizacija in dezurbanizacija	22
3.4 K reurbanizaciji?	28
4 PRIMERJALNI PREGLED SOCIOLOŠKIH ANALIZ IN DRUŽBENIH PLANOV VELENJA	29
4.1 Ljudje v novem mestu	30
4.2 Družbeni plan 1972-1980 in značilnosti priseljencev v tem obdobju	33
4.3 Sociološka predvidevanja v osemdesetih letih	34
4.4 Družbeni plan 1986-2000	38
5 NOVI PRISTOPI	41
5.1 Velenje kot primer degradiranega območja	41
5.2 Okoljska načela	44
5.3 Lokalna agenda 21 za Mestno občino Velenje	47
5.4 Implementacija LA 21 in ekoloških spoznanj	50
6 SKLEP	54
7 LITERATURA IN VIRI	57

»Korenine mojega mesta so zoglenele, težko črno oglje prinašajo v hišo prijatelji, ki dišim po jedru oreha.«

(Ivo Stropnik, iz Visoke pesmi mojemu mestu)

1 UVOD

Splošni namen je prikazati razvoj nastanka mesta Velenja v kontekstu povezave urbanističnega načrtovanja mesta po drugi svetovni vojni in spremljajočih socioloških raziskav, katerih predmet je bilo sodobno Velenje v času njegovega razvoja. Velenje je bilo v času gradnje in velike rasti predmet velikega zanimanja različnih znanstvenih disciplin. V osrednjem delu naloge bom posebno pozornost posvetil dvema fenomenoma:

1. Načrtovanju in izvajanju prostorskega razvoja mesta Velenje.
2. Sociološkim analizam in značilnostim razvoja Velenja.

Ob prvem fenomenu bom zgodovinsko pregledal in ocenil faze urbanizacije, suburbanizacije, dezurbanizacije, ter v devetdesetih letih preko poskusov postmodernističnih arhitekturnih prvin proces postopne reurbanizacije. Ob tem bo posebej poudarjena vloga premoga kot najpomembnejšega ekonomskega, urbanističnega in družbenega dejavnika za nastanek mesta. Velenje je nastalo zaradi težnje po izkoriščanju naravnega bogastva in usmeritev povojnih centralnih oblasti po industrializaciji države. Ob tem je Velenje zelo specifično v odnosu do podobnih rudarskih mest drugod, posebej še do rudarskih naselijah zahodne Evrope. Načrtovanje razvoja Velenja je namreč temeljilo na modernem pristopu v urbanističnem načrtovanju z upoštevanjem takrat poglavitnih trendov v arhitekturi in urbanizmu. Poseben poudarek bo v tekstu namenjen stičnim točkam med takrat prevladujočim urbanističnim funkcionalizmom in osnovnim načrtom ter dejanski izvedbi izgradnje novega mesta.

Kasnejši razvoj mesta je pokazal, da so pri nadaljnji gradnji mesta po eni strani probleme nevzdržnosti življenja v mestu reševali s suburbanizacijo (v Velenju v sedemdesetih in osemdesetih letih), po drugi strani pa z vrtnim mestom Ebenzarja Howarda in »sončnim mestom« Le Corbusiera. Howard je s svojim projektom skušal obuditi dolgo izgubljene vrednote vaškega življenja, medtem ko je bilo Corbusierovo tehnološko dovršeno mesto sestavljeno iz parkov in nebotičnikov in podrejeno avtomobilskemu prometu.

V drugem sklopu opazovanja razvoja Velenja bom ob pregledu socioloških raziskav, ki so bile o Velenju narejene v okviru raziskovalnih projektov, poudaril nekatere temeljne značilnosti družbenih sprememb v Velenju. Velenje je bilo prvo slovensko mesto, katerega so

urbani sociologi načrtno analizirali in te prve raziskave tudi dopolnjevali z naslednjimi projektnimi raziskavami. Skozi pregled razvojnih faz tako ugotavljam spremembe vrednot pri prebivalstvu, katerega veliko večino tvorijo priseljenci. Tako ugotavljam dva samostojna velika vala priseljevanja, povezana z razvojem premogovnika in druge industrije.

Velenje je prešlo družbene faze razvoja od »idealnega mesta idealnega družbenega reda« pa vse do izjemno kritične ekonomsko-ekološke situacije v osemdesetih letih. Krč, v katerem se je Velenje znašlo ob koncu osemdesetih letih se v Velenju v zadnjih petnajstih letih poskuša reševati po eni strani s sodobnimi pristopi k urejanju prostora (postmodernizem in high-tech arhitekturne prvine v središču mesta), na drugi strani pa predvsem na podlagi doslednega upoštevanja varstva okolja, kar bi naj pripeljalo iz slepe ulice in redefiniralo položaj Velenja v spremenjenih socialnih in ekonomskih razmerah. Zato v zaključnem poglavju posebno pozornost namenjam pristopom k izdelavi in ugotovitve Lokalne agende 21 za Velenje, ki je temeljni družbeno-prostorski dokument, na katerem bi se naj gradile usmeritve za prihodnost Mestne občine Velenje.

Pri pripravi naloge sem pregledal vso dostopno literaturo, ki je namenjena fenomenu nastanka mesta Velenja iz različnih strokovnih področij. Posebno pozornost sem namenil teoretičnim izhodiščem urbanističnega funkcionalizma, posebej modelu in vplivu Le Corbusierja na načrtovalce Velenja, sociološkim raziskavam o Velenju (1965, 1984, »Velenje 2000«), usmeritvam družbenih in prostorskih planov, zgodovinskim razpravam o zaporedju dogodkov v razvoju, delno pa tudi spominski literaturi in pogovorom s kompetentnimi ljudmi na področju velenjskega urbanizma. K zanimanju za temo je nedvomno veliko pripomoglo dejstvo, da sem v zadnjih petnajstih letih tako ali drugače vpet v aktualno dogajanje v Mestni občini Velenje in sem o razvoju tudi soodločal. Tako so mi bili pri pripravi teksta omogočeni številni razgovori z nekaterimi nekdanjimi in sedanjimi akterji, ki so pomembno vplivali na razvoj Velenja. Morda pa se v odločitvi za to temo skriva tudi kanček slabe vesti, da bi bilo mogoče v Velenju v zadnjem desetletju storiti bolj pogumne korake k odpiranju in prilagajanju Velenja na sodobne globalne izzive, pred katerimi smo se tudi na tem prostoru zagotovo znašli. Kot Velenjčan se preteklega razvoja Velenja zagotovo ne sramujem, še več: izredno sem ponosen nad inventivnostjo in pogumom akterjev zasnove mesta, posebej pa nad nekdanjo vnemo, odločnostjo, pridnostjo in privrženostjo prebivalk in prebivalcev mesta. In kot pravi Tibbalds (1992:98):

»Manj smiselno je kritizirati pretekle ukrepe, kot ustvarjati novo vzdušje sodelovanja med arhitekti, planerji, nosilci razvoja in skupnostmi ljudi. Samo in prav tovrstno dogajanje prinaša najuspešnejše rezultate, kjer se pač dogaja«.

2 TEORETSKE PODLAGE OD ZAČETKOV UREJANJA PROSTORA DO URBANISTIČNEGA FUNKCIONALIZMA

2.1 Prostor, urbanizacija, mesto

Novе oblike so vsakič znova rezultat metamorfoz v družbenih strukturah. Vedno so družbeno funkcionalne: vsakič znova se nazadnje spnejo v značilno naselbinsko celoto – v »model«. Ti modeli so celovite in zato oblikovno emblamatične reči. Spremljanje njihovega preobražanja mora sloneti na dovolj zanesljivi analitični metodi, njene temeljne sestavine, s katerimi se da sistematično raziskovati determinante posameznikovega prostorskega vzorca, pa so:

1. Zgodovinski oziroma časovni okvir obdobja, v katerem se pojavlja (nastaja in izginja).
2. Geografski okvir območja, v katerem ga ugotovimo.
3. Porazdelitev in gostota lokalitet (poselitveni vzorec), s statistično ugotovljenimi najbolj pogostimi značilnostmi.
4. Razčlenjanje najznačilnejših primerov (sestavov).
5. Oblikovna in sociološka razlaga struktur (in njihovo medsebojno primerjanje).

Prostor ni nepopisan pergament, na katerega skiciramo svojo prostorsko vizijo. Prostor je danost, ki seže v zgodovino in ostaja bodočnosti. Človek ga je in ga spreminja. V točno določenem času le za trenutek upravlja z njim, toda lahko z zelo dolgotrajnimi posledicami. Zato je konverzacija z okoljem njegovega prostora in poznavanje življenskih znanj največja odgovorna naravnost spreminjevalca ali razlagalca sprememb v prostoru (krajinarja, urbanista, arhitekta, sociologa, demografa, itd). Čeprav je drugačnost mesta od podeželja poudarjala že antika in jo skušala preseči, je šele kriza industrijskega mesta in z njo moderni urbanizem, odkrila to nasprotje mesta v odnosu do odprte krajine, podeželja in narave kot resen družbeni in prostorsko ureditveni problem. Gre za dvojno odtujenost prebivalcev industrijskega mesta, za njihovo odtujenost od soljudi in od narave.

Urbanizacija je zagotovo zgodovinsko najdominantnejši proces preobrazbe globalnega prostora civilizacije. Splošno urbanizacijo označujeta socialni proces preslojevanja iz agrarnih v urbane poklice ter selitve in spreminjanje vzorca poselitve s preobrazbo kmetijskega v mestni (ali pomestni) prostor. Najtesneje je povezana z industrializacijo in kasneje s poindustrijskim razvojem. Predindustrijsko mesto je nadgradilo industrijsko, sedaj pa mesta nastajajo v smislu »kvadrige«: urbana koncentracija – suburbanizacija – dezurbanizacija – reurbanizacija. Urbana okolja današnje postindustrijske družbe težijo k širitvam. Rast velikih in majhnih mest povzroča družbene in gospodarske spremembe in vplive na okolje, ki segajo preko meja mest. Mesta, ki so gonilo rasti in inkubatorji civilizacije, so olajšala evolucijo v znanju, kulturi, tradiciji ter v industriji in rudarstvu. (Premzel v Mesta in urbanizacija, 1999:8).

Poznamo več definicij mesta. Najbolj splošna definicija bi se lahko glasila: mesto je urbano naselje, ki je gospodarsko, družbeno, kulturno središče širšega območja. S tem ko so se obstoječa mesta prostorsko povečevala, predvsem z razvojem industrije in spremljajočih dejavnosti, se je hkrati povečevala tudi njihova funkcija in zasnova. Za moderno družbo sta značilna hiter razvoj in rast ter z njima naraščajoč pomen mesta kot socialne in ekonomske skupnosti. Spremembe so pomenile spremembe tako v fizični kot socialni strukturi mesta. Fizična prilagoditev je pomenila predvsem gradnjo novih industrijskih objektov in cestnih povezav. Socialna struktura se spremeni, kar je posledica vedno novih in vse številčnejših pripadnikov delavskega sloja, ki so se priseljevali v mesto – ponavadi z vasi.

Kapitalistično mesto 19. stoletja zaznamuje industrijska revolucija. Odraz tega so zunanje spremembe (predmestja) in spremembe notranje strukture, ko ob tovarniških dimnikih rastejo delavske kolonije, stare mestne četrti pa se spreminjajo v »slume«. Klasiki marksizma so v kontekstu kapitalistične družbe negativno ocenili »tovarniške kolonije«, to je način naselitve delovne sile, ki je lastnikom podjetij omogočil razširitev njihove kontrole in obenem še višjo stopnjo izkoriščanja delavstva (Mlinar, 1983:78). Naraščanje prebivalstva je prebilo obstoječe fizične meje mesta in obenem povečalo gostoto naselitve, predvsem v stanovanjskih predelih delavskega razreda. Tam so postajale razmere neznosne, higienske razmere obupne, nezadovoljstvo prebivalstva je bilo na vrelišču. Kaosa, ki je nastajal v prvi polovici devetnajstega stoletja so se zavedali in ga poskušali reševati z različnimi koncepcijami. Iz teh

različnih koncepcij (utopični, higienski) so se razvile temeljne poteze sodobnega urbanističnega načrtovanja, ko sta pričela arhitektura in urbanizem nastopati kot sredstvo in način preoblikovanja družbe. V moderno urbanistično načrtovanje vstopi s posegom tudi država s svojo zakonodajno in nadzorno funkcijo, predvsem s tem ko omejuje investitorje (lastnike kapitala) pri nebrzdani, predvsem pa nekontrolirani gradnji v mestih. Kot pravi Gantar (1984) tako država poseže v sfero kolektivne reprodukcije delovne sile. S tem se vzpostavijo mehanizmi prostorske regulacije in intervencije. V začetku dvajsetega stoletja se načrtovanje prostora pojavi predvsem kot zahteva po socialnem programu pri gradnji mest. »Predmet arhitekturne dejavnosti, ki postane urbanistična dejavnost par excellence, postane prostorska organizacija družbenega življenja« (Gantar, 1984:86). Od tedaj lahko govorimo o urbanističnem funkcionalizmu.

2.2 Urbanistični funkcionalizem

Na prelomu dvajsetega stoletja v pristopu do urejanja prostora (predvsem v arhitekturi) pride do preobrata, ko poleg estetske vrednosti postane pomembna tudi socialna uporabnost. Širjenje mest v predmestja v industrijskem obdobju postanejo nezaželeni vzorci poselitve. Rešitev tega naj bi predstavljalo oblikovanje manjših mest z močno razvitim občutkom za človeškost in pripadnost skupnosti.

Takšno razmišljanje je predstavljalo inspiracijo za kar nekaj alternativnih vizij življenja v mestu. Po mnenju Gottdinerja (2001) in Jacobsove (1992) (Lenarčič, 2004:51) sodi med najvplivnejše vizije življenja v mestu ideja »vrtnega mesta« arhitekta Ebenezerja Howarda. Howardov glavni cilj je predstavljala stvaritev samozadostnih majhnih vrtnih mest z največ 30.000 prebivalci, v katerih bi ti lahko ponovno zaživel v bližini narave. Krajina bi s tem načrtno vstopila v mesto. To bi bilo idealno tipsko mesto, ki bi bilo uravnoteženo med urbanim in ruralnim območjem. Čeprav je bila po Howardovem mnenju glavna vrednost vrtnega mesta v tem, da ugotavlja možnost bolj organske metode v mestni rasti, ki naj ne bi reproducirala nepovezanih elementov, temveč združeno celoto, ki bi povezovala mestne in podeželske vrednosti, pa ima po mnenju Mumforda (1969) Howardova ideja še neko drugo funkcijo: obrnila je splošno prepričanje o bistveni naravi samega mesta in pospešila proučevanje, kako poteka celoten proces mestnega razvoja, ki so ga dotlej pogrešali. S svojimi pogledi je Howard opozoril na to, da mora biti rast mesta v rokah reprezentativne

javne oblasti, zato je mogoče pri snovanju mesta doseči največje uspehe le, če ima ta oblast dovolj moči, da združi in obdrži v rokah svoja zemljišča, načrtuje mesto, časovno razporeja potek gradnje in poskrbi za vse potrebne javne službe.

Tudi Le Corbusier¹ je na začetku dvajsetega stoletja izdelal idealno tipski načrt sanjskega mesta, ki ga je poimenoval »sončno mesto« (radiant city). Mumford (1969:666) imenuje njegov pristop kot »čudoviti novi duh« v moderni arhitekturi. Le Corbusierjeva želja je bila, da bi se z »novim duhom« arhitekti otresli iz preteklosti podedovanih modelov in ustvarili novo arhitekturo, nova mesta, načrtovana po meri ljudi. Kot pravi Jenger (1998:122) načrtovana »za njihovo srečo«. Ker je za našo temo Le Corbusier izrazito pomemben in kot tak referenčna točka pri urbanističnem pristopu k nastajanju Velenja kot novega mesta, je prav, da nekoliko podrobneje osvetlimo njegove glavne teze.

V okviru diskusije o pariškem urbanizmu ob predstavitvi načrta za sodobno mesto je Le Corbusier postavil štiri ostre zahteve (Jenger, 1998: 49):

1. Razbremenitev mestnega središča.
2. Zgostitev mestnega središča.
3. Pomnožitev prometnih sredstev.
4. Porast ozelenjenih površin.

Le Corbusier opusti koncentrično organizacijo, ki je bila značilna za projekte tedanjega sodobnega mesta, v dobro linearne organizacije. Različni sektorji dejavnosti se medsebojno ne dotikajo več, saj so nanizani ob dolgih prometnih oseh, funkcionalna razdelitev na predele pa je še vedno čvrsto utemeljena. Svoje mesto je prilagodil avtomobilom, umestil je široke ceste, pešce je držal v parkih proč od cest. Le Corbusier je bil na nek način za tiste čase utopist. Verjel je, da je realizacijo takšnih projektov mogoče uresničiti le s trdno voljo in brez upoštevanja partikularnih interesov. »Loteval se je socioloških vprašanj civilizacije, v svojem bistvu pa je bil tehokrat, saj je sam dejal, da lahko njegove urbanistične vizije uresniči le močna roka« (Tepina, 1996:50). Njegove ideje terjajo avtorski subjekt odločanja, za svoj objekt pa kolektivno življenje namišljenih ljudi. Vsi ljudje imajo enake potrebe, enake organizme, enake funkcije. Gantar(1985) meni, da je to poziv k avtoritarni oblasti, ki naj napravi red v imenu občega interesa, ki ga reprezentira urbanizem. V kasnejši predstavitvi

---

¹ S pravim imenom Edouard Jeanneret

prve faze izgradnje Velenja bomo lahko videli presenetljivo zelo veliko izpolnjenih zahtev Le Corbusierjevega modela. Kot bomo namreč videli v prikazu primera »Novega Velenja« je prav Velenje lep primer avtoritarnega planiranja. Velenje pa ni bilo le avtoritativno planirano in vodeno, obenem je imelo srečo, da je bil avtokrat človek, ki je po svetu hodil z odprtimi očmi, da je znal in zmožgal upoštevati stroko in bil obenem dovolj samostojen v razmišljanju, ko se ni prepustil diktatu centropolanskih političnih (partijskih) »planerjev«.

Sam Le Corbusier je imel v tridesetih letih dvajsetega stoletja nedvomno izjemen vpliv v mednarodnih arhitekturnih (tudi političnih) krogih. Mednarodni kongresi sodobne arhitekture, ki jih je sovpejal, so v letu 1933 pripeljali do načel Atenske listine, ki jo je Le Corbusier objavil v letu 1943 (Jenger, 1998). V njej je prevladal urbanistični funkcionalizem, temelječ na Le Corbusierovi utemeljitvi kriterijev urbanistične dejavnosti. Načela, ki jih je predlagal, so v začetku naletela na slab sprejem. Vendar se je marsikatero načelo pozneje izkazalo kot vrednota, pa čeprav je bilo dejansko stanje v mestih pogosto njihova karikatura.

Atenska listina obsega prikaz in analizo stanja, v katerem se nahajajo sodobna mesta in predloge za njihovo reševanje. Posebno so poudarjene naslednje komponente:

1. Členitev življenjskega procesa na štiri glavne funkcije: delo, stanovanje, počitek in gibanje.
2. Prometna funkcija prevzema povezovalno vlogo med štirimi funkcijami in mora omogočiti najkrajše povezave med njihovimi območji.
3. Poudarjanje gradnje v višino, da bi se zadostilo potrebam po zelenih prostorih.

Le Corbusier je vlogo mesta kot parcialnega pokrajinskega sistema, postavljenega nasproti podeželju, videl kot nujno problematično: novo projektiranje je zajelo v svoj okvir vse zemljiščno okolje in znotraj tega okvira je bilo treba po temeljiti presoji mesto na novo opredeliti. Funkcije mesta je shematsko razdelil: stanovati, delati, skrbeti za telo in dušo, krožiti, in opredeliti njihove značilnosti (Benevolo, 2004). Najpomembnejši element mesta je postalo bivališče, kjer ljudje preživijo večino dneva, vendar ga ni mogoče ločiti od ustanov, ki so njegovi »podaljški«. Proizvodnja določa tri temeljne tipe človeške naselbine: po ozemlju raztreseno mesto, linearno industrijsko mesto in žarkasto mesto izmenjave. Rekreativne dejavnosti zahtevajo obsežne nepozidane površine, ki pa ne smejo biti zgoščene na določenih območjih. Zato je potreben enoten prostor, po katerem so svobodno razvrščeni vsi drugi

elementi. Atenska lista postavi dejansko novo matrico urbanizma in kot taka »postane pravi katekizem funkcionalizma« (Košir, 1993:293).

V prvih desetletjih dvajsetega stoletja se racionalistično mesto preobraža v moderno mesto, ob slumih ali na njihovem mestu pa rastejo nove rezidenčne, trgovske in poslovne četrti. Los Angeles se razraste v velemesto v sto letih. Takrat so ga razglašali kot mesto prihodnosti, drugi kot antimesto, ki nima nikakršnega središča, mesto brez srca. V Evropi je bil edini pomembnejši načrt za ureditev velikega mesta regulacijski načrt za Amsterdam, ki so ga izdelali med letoma 1917 in 1940. Amsterdam velja v urbanistični teoriji in praksi moderne stanovanjske zidave v mestnem kontekstu za najbolj vsestransko uspelo izpeljavo enotno načrtovane mestne kompozicije velikega merila kot celote in je kot tak primer doslednega, dolgoročnega obvladovanja skladnih razmerij med stanovanjsko tipologijo in morfologijo mestnega prostora (Koželj, 1987). V Angliji so na osnovi projekta »New towns act« iz leta 1946 pričeli z gradnjo novih mest v petdesetih in šestdesetih letih dvajsetega stoletja. Nastajale so v skladu s fundamentalističnim mehanizmom coninga izrazito brezoblične ameboidne tvorbe (Basildon 1951, Harlow in Crawley 1952, Stevenage 1954). Z zlomom nacizma se je neizpodbitno okrepil funkcionalizem in njegovi zagovorniki so dobili vrste »velikih naročil«.

Med obema svetovnima vojnoma je bilo v Sloveniji priznanih enaintrideset mest, po njej pa se je njihovo število povečalo na dvainpetdeset. Velenje je bilo času pred drugo svetovno vojno gospodarsko in družbeno precej nepomemben trg² v senci Šoštanja kot tradicionalnega središča Šaleške doline. Mestni status je dejansko pridobilo šele leta 1955 po pričetku izgradnje Novega Velenja. Status mesta sta od leta 1955 sicer formalno ohranila le Ljubljana in Maribor, ostala so označevali kot mestna naselja. Na podlagi Vrišerjeve regionalizacije Slovenije, ki upošteva gospodarsko in sploh družbeno vlogo središč ter njihovih vplivnih območij iz leta 1990 in drugih študij izhaja, da je dejansko danes mest v Sloveniji oseminsedemdeset (Premzel, 1999:14).

---

² V celotnem tekstu, kjer bo govora o Velenju, je mišljeno izključno urbano območje, ki je nastalo po drugi svetovni vojni in kot tako nima nobene neposredne povezave z zgodovinskim in obstoječim trgom Velenje. Po izgradnji mesta Velenje je to območje dobilo naziv »Staro Velenje« in je v zadnjem desetletju doživelo precej ponesrečen poskus revitalizacije starega trškega jedra. Temu sta predvsem botrovali nedosledna izvedba zasnove arhitekturne prenove in nerešeni postopki denacionalizacije.

Za razliko od klasičnih kapitalističnih industrijskih gospodarstev, ki so popolnoma spremenile podobo mest, kjer je funkcionalnost prednjačila pred estetiko, se je Velenje zasnovalo in gradilo drugače. Tudi v času gradnje je prevladoval izrazit funkcionalističen čut za gradnjo. Gradbeni standardi niso izžarevali monotonosti. Če je premogovnik³ uničeval kvalitetna kmetijska zemljišča, je sam po drugi strani vzpodbujeval gradnjo parkov, otroških igrišč, ohranjal zelene površine v mestu in pri rekultivaciji degradiranih površin poskrbel tudi za zasnovano rekreativnih dejavnosti (šport, turizem, vrtičkarstvo). Značilno za fordizem je uniformiranost – nefleksibilnost trga delovne sile, proizvodov in vzorcev potrošnje. Razvoj Velenja je to v svojem najkreativnejšem obdobju nastajanja novega mesta to presegel (konkurenčnost trgovine - tržnice, preselitev Gorenja v Velenje, iskanje novih možnosti rabe premoga: EKK...).

3 VELENJE

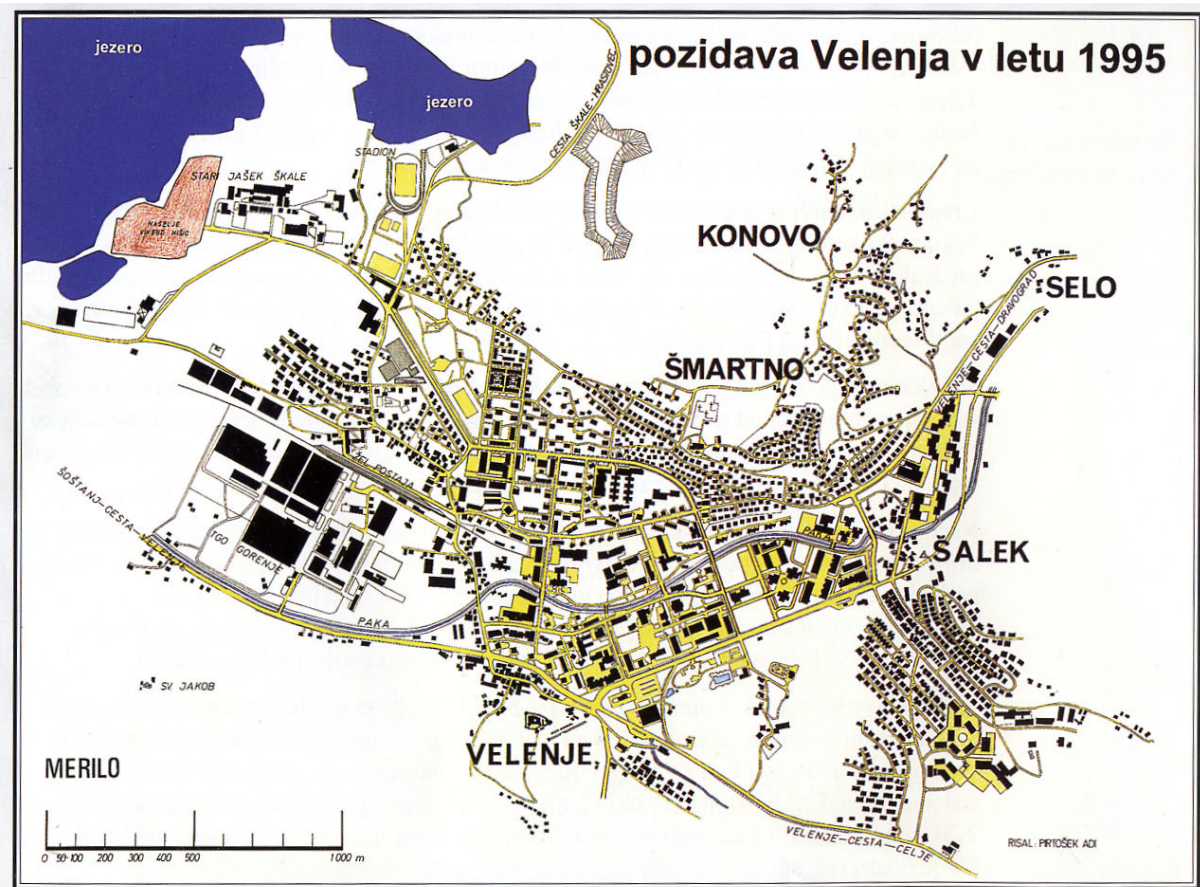
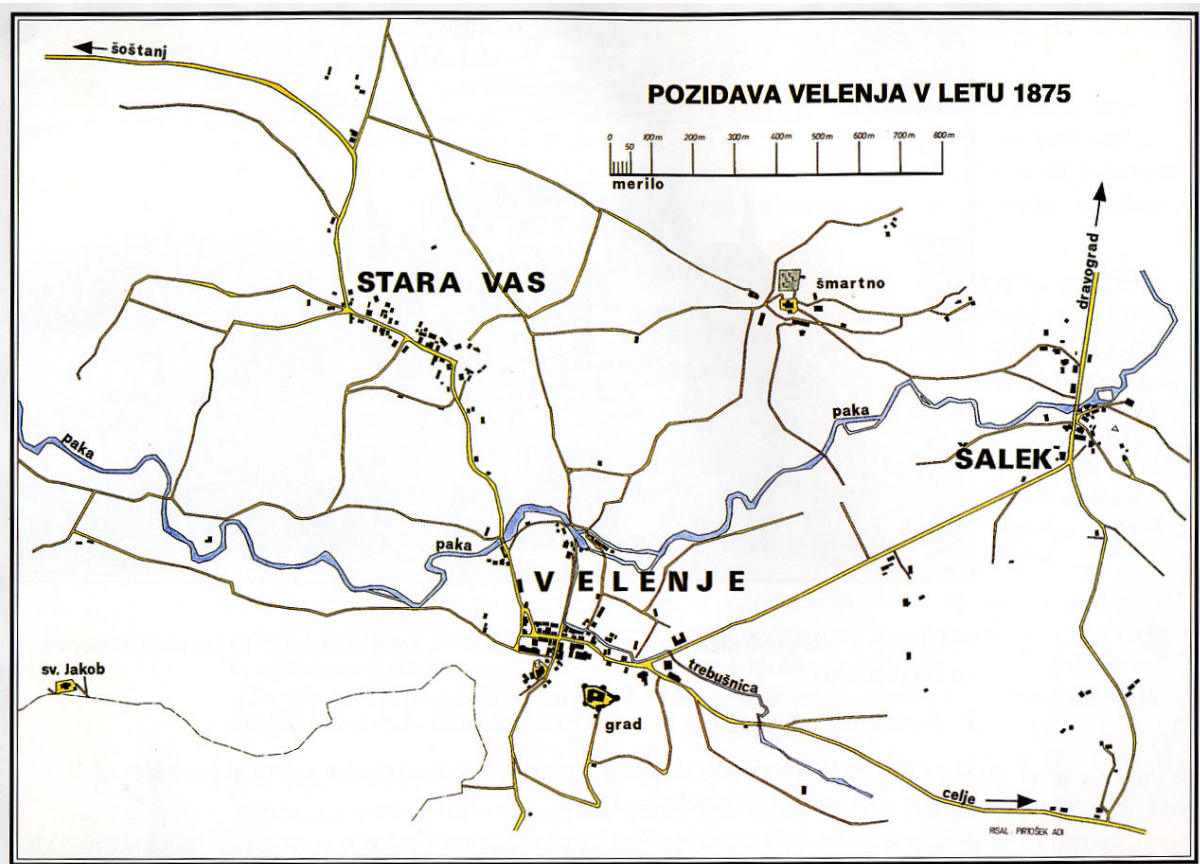
3.1 Razvoj pred urbanizacijo

Na splošno bi lahko rekli, da je proces razvoja sedanje podobe Šaleške doline (Velenjske kotline) potekal od oblikovanja ruralne krajine do razvoja urbane krajine in nastanka novega mesta Velenja. A to najbrž velja za vse razvojne preobrazbe krajine. Zato bomo na hitro preleteli prve faze razvoja preoblikovanja krajine (Poles, 1999) in na osnovi dinamike razvoja premogovnika spremembe v prostoru.

Lahko jih označimo kot :

---

³ Ko govorimo o premogovniku mislimo istočasno na rudnik. Terminologija preobrazbe iz Rudnika lignita Velenje v Premogovnik Velenje je nastala v devetdesetih letih, predvsem na pobudo dr. Seherja, ki je podrobno raziskoval in objavil zgodovino rudarjenja v Šaleški dolini. V večini dokumentov in v pogovornem jeziku Velenčanov se še vedno v glavnem uporablja beseda »rudnik«, med knapi je v delovnem jeziku še vedno slišati besedo »šaht«; glede na uradno preimenovanje in s tem očitno soglasje stroke, pa tudi glede na pravilno rabo slovenskega jezika, ga v tem tekstu poskušam dosledno uporabljati kot »premogovnik«.

Slika 1, Velenje pred urbanizacijo in po njej. Vir: Seher (1998).

0. Prazgodovinska (predzgodovinska) doba, v kateri se je človek najprej le naselil v naravno okolje, ki pa ga ni preoblikoval. V njem si je poiskal zavetje in poskrbel za preživetje in reprodukcijo.

1. Antika, kjer je začetek preobrazbe naravnega okolja v kulturno krajino. Ta razvoj se je pričel, ko je bil najden najugodnejši prostor za gradnjo naselja in so se izoblikovale značilne smeri gibanja v prostoru.

2. Od kolonizacije do odkritja lignitnega sloja⁴ je razporeditev poti, naselbin, gradov in cerkva ustvarila matrico kulturne krajine, ki se je z razvojem posodabljala in dopolnjevala. Izoblikujejo se vasi (Škale, Družmirje, Preloge) in trgi (Šoštanj, Velenje, Šalek), ki postajajo središče družbenega, upravnega in le delno gospodarskega življenja. Prevladuje kmetijstvo, za dolino je značilna pretežna ruralna struktura prebivalstva. Najditelj lignitnega sloja Franc Mages se po končanem vrtanju, kjer so na globini 101,72 m ugotovili začetek lignitnega sloja v uporabni debelini 37,42 m (Seher, 1998) gotovo ni zavedal, da je z najdbo glavnega sloja lignita nevede odprl nove poti v razvoju, takrat še zelo »zaspane« in neznane Šaleške doline.

3. Od pričetkov rudarjenja do konca druge svetovne vojne, ko sta najprej prvi lastnik premogovnika Daniel Lapp, kasneje za časa Avstroogrske pa takrat poimenovani državni erar⁵ dala najdbi premoga uporabno vrednost z izgradnjo in delovanjem prvega premogovnika v dolini. Premogovnik se za časa Kraljevine Jugoslavije ni bistveno razširil. Ključni razlogi, ki so narekovali dejstvu, da se premogovnik ni bolj razširil že pred drugo svetovno vojno, so bili:

1. Nizka kurilna vrednost lignita.
2. Majhne potrebe po električni energiji.
3. Visoki transportni stroški.
4. Ekonomska usmeritev države, ki je bila pretežno kmetijsko orientirana in v njej ni prevladovala težnja po industrializaciji.

Sami delavci v premogovniku so bili v glavnem domačini z bližnjih kmetij, čeprav so že pred drugo svetovno vojno pričele nastajati tudi manjše kolonije v vasi Pesje, tako značilne predvsem za zahodnoevropske rudarske kraje. Uprava premogovnika je poskrbela tudi za nekaj večstanovanjskih stavb, kjer pa so predvsem živeli vodstveni in strokovni delavci

---

⁴ Lignit je neaglomeriran premog, ki ima zgorevalno toploto manjšo kot 17435 kJ/kg in z vsebnostjo več kot 31% hlapljivih snovi in je kot tak nizko kalorični premog. V Velenjskem nahajališču premoga izrazito prevladuje lignit.

⁵ Državna zakladnica Avstroogrske.

podjetja. Te stavbe so bile postavljene ob samem premogovniku in so s kasnejšo ekspanzijo premogovništva zaradi pogrezanja tal kmalu izginile. Kakor je pod površje izginila tudi vas Škale, pravzaprav v tistem času središče vzhodnega dela Šaleške doline. Za to so najbolj zaslužni Nemci, ki se kot okupatorji in upravljalci premogovnika za časa druge svetovne vojne niso menili za posledice izkopavanja premoga, ki sicer kasneje nastajajo na površju. Prebili so varnostni steber, ki je varoval zelo markantno vas Škale, kar je povzročilo pričetek pogrezanja celotnega tega območja (Ževart, 2005). Zagotovo je bila odločitev za nadaljnje izkopavanje po vojni s tem paradoksalno bistveno bolj olajšana. Prvi korak k »potonitvi« naselij je bil že storjen. Šele po koncu druge svetovne vojne lahko ob velikih načrtih, ki jih je takratna oblast imela z velenjskim lignitom, začnemo govoriti o pristopih, ki so poleg zagotovitve dodatnih stanovanjskih kapacitet za rudarje vnesli v velenjski prostor idejo o urbanizaciji, oz. zgraditvi povsem novega, čeprav še vedno klasičnega rudarskega naselja.

Z zgornjimi fazami je na kratko opisana zgodovina tega prostora pred urbanizacijo, predvsem pa nakazan glavni razlog, ki je pripeljal do odločitve, da se na podlagi bogatega in ekonomsko potrebnega surovinskega vira in danih prostorskih možnosti, predvsem pa glede na izrecno izoblikovane industrializacijske politike centralne državne politike, prične z intenzivnejšim izkopavanjem velenjskega premoga.

3.2 Urbanizacija

Urbanizacija kot prva stopnja v razvoju mesta Velenja obsega praktično v eni potezi zgrajeno stanovanjsko naselbino in mestno središče po drugi vojni. Z načrtovanjem Velenja se je prostorsko načrtovanje, posebej še arhitektura, dotaknila resničnega fenomena: iskanja in gradnje »idealnega mesta idealnega družbenega reda« po načelih sodobne kompozicije. Velenje je postajalo gospodarski čudež in reprezentančni del kulturnega programa države, ki je za gradnjo ponudila takratne najboljše arhitekta. Le Corbusier je dobil tudi na naših tleh vredne občudovalce njegovega modela, predvsem pa odlične in zveste izvajalce!

Že Nemci so med drugo vojno za potrebe vojne industrije stopnjevali izkopavanje lignita, ki se je nezmanjšano nadaljevalo po vojni, saj je bila elektrifikacija temelj industrializacije in gospodarske neodvisnosti države. Velenje je s svojimi zalogami premoga in z njegovo možnostjo izkoriščanja v proizvodnjo električne energije dobesedno in praktično pomenilo

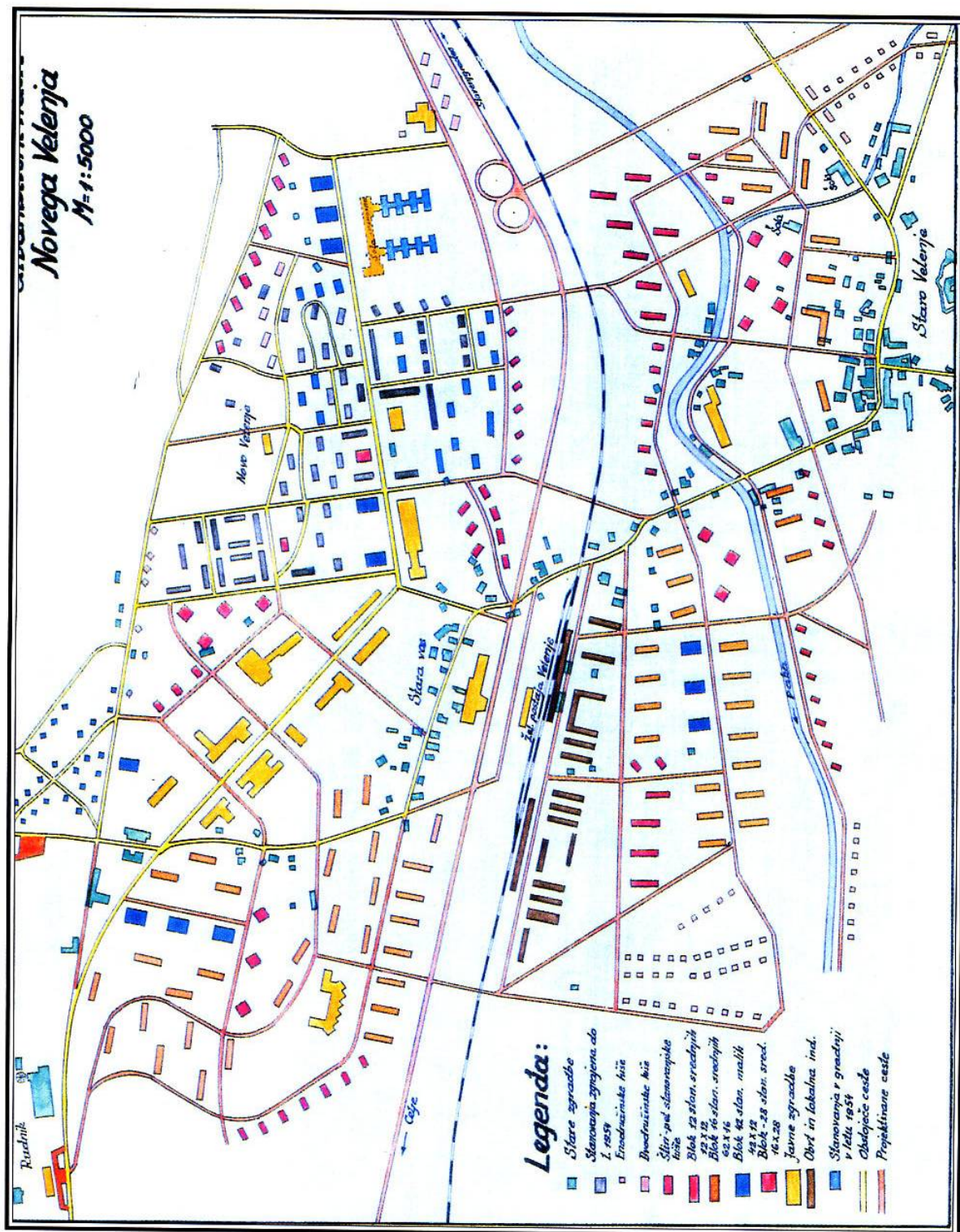
možnost udejanjanja dela socialističnih usmeritev o »državi delavcev in kmetov«. Obenem je premog ob velikih načrtih, ki jih je ljudska oblast imela z njim, za samo dolino pomenila spremembo v urejanju krajine. Premog je tako postal najpomembnejši širitveni in obenem zaradi pomanjkanja prostora tudi omejevalni urbanistični dejavnik nastanka mesta. Velenje samo z okolico večjega človeškega potenciala za uresničitev večje proizvodnje s svojim skromnim demografskim zaledjem seveda ni imelo. Obenem je bilo s svojo geografsko lego, slabimi prometnimi povezavami in delno tudi zaradi prevlade regijskega središča Celja tradicionalno nezanimivo za naseljevanje. Zaradi novih obetajočih razmer za zaposlitev in solidno plačilo je tako prišlo po eni strani do večjega pričetka priseljevanja iz drugih gospodarsko manj razvitih slovenskih območij, po drugi strani pa se je precejšen predvsem mlajšega moškega okoliškega prebivalstva, ki se je do takrat pretežno ukvarjal s kmetijstvom začel zaposlovati na premogovniku. Tako se je od števila začetnih osemsto šestintrideset zaposlenih v premogovniku iz leta 1945 število zaposlenih povečalo na več kot tri tisoč zaposlenih v letu 1963 (Seher, 479). Zanimivo, da se je leta 1939 iz območja celotne občine še 61% prebivalstva preživljalo s kmetijstvom, leta 1965 pa le še 14,2% (Jamnikar v Mlinar, 1965:9). Tako so ob pripravi načrtov nadaljnjega izkopavanja premoga ob tolikšnem povečanju zavestno odpisali naselja, ki so ležala nad slojem premoga. V naslednjih desetletjih so pod površje izginila stara poseljena naselja Škale, Družmirje in Preloge, deloma tudi Pesje. Razvoj Šoštanja kot zgodovinskega središča doline na robu premogove kadunje so zavrli, novemu mestu pa namenili prostor na vzhodnem delu doline, kjer ni premoga. Prebivalce teh ugrezajočih se naselij so deloma preselili na možna kmetijska zemljišča zunaj pridobivalnega prostora premogovnika, del, predvsem mlajših domačinov pa se je pre(iz)selil v mesto. Gre nedvomno za izredno kratko obdobje v spremembi ekonomskega statusa prebivalcev občine Velenje, zaradi urbanizacije in priseljevanja pa tudi ogromen socialni preskok iz prevlade ruralnega v izrazito urbano in industrijsko okolje.

Ker so priseljeni, pa tudi domačini, ki niso ostali na kmetijah in so s tem spremenili status, nekje morali stanovati, so v vodstvu premogovnika pričeli pripravljati leta 1948 v sodelovanju s projektivnim zavodom Ljubljana⁶ v okviru Regionalnega plana za velikopotezno urbanizacijo prve urbanistične načrte za Velenje (Seher:479). Od leta 1948 do leta 1955 so te načrte nekajkrat dopolnjevali, skupna osnova vsem pa je bila, da so predvidevali gradnjo

---

⁶ Vodja zavoda in nosilec projekta je bil Viljem Strmecki.

Slika 2, Vir, Seher (1998).

Tako so si ljubljanski urbanisti leta 1948 zamislili gradnjo novega Velenja; gradnja mesta po tem načrtu je tekla le nekaj let; po letu 1955, ko je gradnja mesta stekla v širšem obsegu, so mesto gradili po novem, sodobnejšem urbanističnem načrtu

novega mesta na desnem bregu Pake. Takrat so v osnovi izhajali iz koncepta izgradnje mesta, ki naj v nasprotju z dotedanjimi načini gradenj rudarskih mest ne predstavlja nediferencirano, kamnito maso zgradb in cest, ampak prostor, ki bi ljudem omogočil »zdravo fizično, psihično in družbeno življenje« (Šali v Mlinar, 1965:199). Prvotne zamisli ljudske oblasti v centralnem industrijskem planu so bile, da bo letna zmogljivost velenjskega premogovnika ena in pol milijonov ton premoga, že v letu 1954 pa so ambiciozni plani poskočili na predvidenih tri milijone ton premoga letno. Z analizo so ugotovili (Seher:480), da bo za to potrebnih tri tisoč delavcev, kar bi naj pomenilo, da bo novo rudarsko naselje imelo po takratnih izračunih petnajst tisoč prebivalcev. V teh planih so dejansko predvideli gradnjo rudarskega mesta, torej celotnega mesta potrebnega za stanovanja pretežno rudarjem. Mesto, ki bi se gradilo, naj bi stalo na desnem bregu reke Pake, kajti levi je bil zaradi močvirnatega terena⁷ takrat še neuporaben. Graditi so začeli manjše bloke – tim. petorčke in četvorčke⁸.

Pri projektiranju Velenja se je Strmecki in kasneje tudi arhitekt Trenz, zgledoval po Le Corbusierjevem »mestu, ki žarči«. Strmecki bi ga uredil s strogo pravokotno mrežo, orientirano tako, da so bivalni prostori v stavbah najbolj osončeni. S tem je bila v prostor uvedena nova smer – heliotermična os sever-jug. Gradili naj bi dolge, ozke štirietažne bloke, dvoetažne dvostanovanjske hiše, bloke samskih stanovanj, nize vrstnih enodružinskih hiš. Vmes bi bili »domovi igre in dela«. Poudarjeno je bilo gibanje v skupnosti, »malomeščanska« zasebna hiša je odpravljena. Mesto bi imelo vse potrebne servisne dejavnosti, avtobusno in železniško postajo, restavracijo, kino, bolnišnico, osnovno šolo, gimnazijo. Izognilo bi se takratni glavni cestni povezavi Celje – Šoštanj. Tako izoblikovana vizija o kolektivističnem mestu se je razblinila predvsem zaradi pričetka gradnje zasebnih enodružinskih hiš, ki so bile razporejene po načelu vrtnega mesta. To pa seveda ni omogočalo bivanja večji množici rudarjev, ki so jih z bolj megalomanskimi načrti⁹ odkopavanja premoga predvideli na premogovniku in tudi ni ustrezala idealu »socialistične komune«. Po vzoru tradicionalnih rudarskih naselbin so pričeli graditi tako imenovane »provizorije«¹⁰. Ker denarja za gradnjo

---

⁷ Reka Paka je neregulirana tekla kot neukročen vodotok skoraj po sredini doline in je ob večjih deževjih stalno poplavljala.

⁸ Ta izraz je še danes zakoreninjen v zavesti Velenjčanov, četvorček seveda pomeni štiri stanovanja v eni stavbi.

⁹ Izraz »velenjski megalomanizem« so pogosto uporabljali kot očitek, delno v takratni slovenski politiki, delno iz »zasavskih revirjev«, delno iz Šoštanja (Žgank, 1999:195)

¹⁰ Začasni objekti, obdržali so se kot socialna stanovanja do devetdesetih let, danes so na tem območju velika stanovanja, v katerih prebivajo predvsem vodstveni delavci premogovnika. Domačini ta predel radi omenijo kot »smetanovo ulico«.

stanovanj s strani države ni bilo, rudnik pa je takrat deloval še pod mejo rentabilnosti, so bili provizoriji narejeni površno in iz slabega materiala ter tako niso pomenili kakšnega kakovostnega premika v bivanju rudarjev.

Da je bil premog dejansko najbolj pomemben element v strategiji izgradnje mesta dokazuje dejstvo, da so z novim raziskovanjem terena ugotovili nova nahajališča rude in situacija se je po letu 1957 bistveno spremenila. Možnosti za povečanje produkcije so se z modernizacijo tehnične opreme, novimi odkopnimi metodami in novo delovno silo bistveno povečale.

Načrtovalcem razvoja premogovnika in mesta je v sredini petdesetih let postalo jasno, da se bo s predvidenim odkopom več kot 3.600.000 ton premoga letno, Velenje moralo razviti v mesto s 30.000 prebivalci, če bo premogovnik seveda hotel osvojiti predvidene plane. Z gradnjo malih blokov in enostanovanjskimi hišami pa se glede na omejitev prostora to preprosto ne bi izšlo. Nadaljnje raziskave tal, ki so imele namen dokončno raziskati, kje se nahaja ruda in kje ne, torej kje bi bil prostor za mesto, so namreč pripeljale do spoznanja, da bo potrebno na relativno majhnem prostoru postaviti stanovanja in ostale nujno potrebne objekte za precejšnje število ljudi. Prostorsko omejitev lahko torej štejemo za drugi najpomembnejši dejavnik tipa urbanizacije, ki je vplival predvsem na gostoto zazidave prostora, torej na vrste in tipe stanovanjskih zgradb.

Po prihodu nove ekipe vodstva premogovnika, ki jo je poosebljal oče modernega Velenja »rdeči kralj« Nestl Žgank so bile začrtane nove jasne vizije razvoja premogovnika in kar je za našo temo najpomembnejše: vizija izgradnje modernega mesta. S parolo »tovarne delavcem« se je lepo ujela Žgankova vizija »urejenega bivališča za rudarje«, povrh vsega pa je bila ta še v skladu s tedanjo kolektivistično parolo o izgradnji »idealnega mesta idealnega družbenega reda«. Žgank pa ni bil samo zagnan, vizionarski in z jasnimi cilji, bil je tudi pozoren opazovalec tehnološkega razvoja in napredka v svetu¹¹ in znal je ceniti strokovnjake. Kljub avtorskemu vodenju rudnika ter zaradi nerazdružljivosti sočasnega razvoja premogovnika in obenem neposredno tudi novo nastajajočega mesta, je v Velenje odločno privabil takrat najbolj ugledne slovenske urbaniste in arhitekta. Pri takrat vodilnemu slovenskemu projektantskemu podjetju »Slovenija projekt« je naročil izdelavo novega urbanističnega plana Velenja, ki naj bi predvidel, da bo Velenje mesto s trideset tisoč prebivalci.

---

¹¹ Žgank je za tiste čase razmeroma veliko hodil po svetu. Tako je iz ZDA prinesel idejo o daljinskem ogrevanju mesta. Velenje je tako kot prvo mesto v Sloveniji že v letu 1959 imelo daljinsko toplotno ogrevanje

Prvotna zasnova mesta iz leta 1948 je bila tako spremenjena. Če so prej predvidevali, da se bo mesto gradilo predvsem na severnem delu doline in na desnem bregu Pake, je sedaj padla mnogo velikopoteznejša odločitev. Načrte so preusmerili v izdelavo projektov, katerih namera je bila, da bo središče novega Velenja postavljeno v prostor na levem bregu Pake.

To je pomenilo velik miselni preskok med prebivalci samimi. Z neverjetnim angažiranjem takratnih prebivalcev Velenja se je uveljavil specifičen način pristopa do graditve mesta, ki se je le redkokje drugje v Sloveniji uveljavil, sploh pa nikjer v taki meri in s takim odzivom. Iz dokumentov, ki so na voljo v arhivih Muzeja Velenje je razvidno, da so Velenjčani s prostovoljnim delom opravili pri regulaciji reke Pake in ostalih objektov (kotalkališče, kino, stadion, okolica Velenjskega (danes Škalskega) jezera, otroško igrišče, komunalna infrastruktura...) okroglih milijon prostovoljnih ur pri urejanju mesta. Kot posebno zanimivost velja omeniti, da so kotalkališče, oziroma osrednji park med stanovanjskim in industrijskim delom (danes poimenovan Sončni park) s prostovoljnim delom uredile predvsem ženske (žene rudarjev!). Kar nekaj desetletij je bil ponos mesta in zbirališče Velenjčanov, v kriznih letih propadanja vitalnih objektov v Velenju, pa je izgubil tako vsebino kot tudi prvotno zasnovo parka. Danes v načrtih¹² in krajinski zasnovi dobiva nekoliko spremenjeno podobo.

Vključevanje javnosti v urejanje mestnega prostora je (Kos v Simoneti, 1997:9) eden od treh mogočih načinov urejanja mestnih zadev (poleg tržnega in administrativnega). Participativni način urejanja mestnih površin je bil ob ustreznih spodbujevalnih okoliščinah pravzaprav eden najpomembnejših dejavnikov prvega obdobja izgradnje in estetizacije Velenja, posebej pa je vplival na identificiranje prebivalcev z novim urbanim okoljem. V boju za čimboljše izkoriščanje dragocenega mestnega prostora so Velenjčani sami ob pomoči rudniške mehanizacije opravili eno najpomembnejših del: regulacijo reke Pake. Ves levi breg Pake so iztrgali močvirju. Takratno območje južno od levega brega Pake je bilo namreč zaradi poplavljanja Pake eno samo močvirje z manj kvalitetnimi kmetijskimi zemljišči. Žgank je bil dober psiholog, znal je prepričevati ljudi, znal pa je tudi z denarjem. Občina in deloma premogovnik sta za malo denarja odkupila zemljišča od privatnih lastnikov, kar je bil sploh predpogoj, da so se lahko lotili regulacije Pake. Zanimivo je, da kakšne večje prisile, oziroma nacionalizacije zemljišč niti ni bilo. Na nek način je tako večina avtohtonih Velenjčanov kot

---

¹² Leta 1996 je bil izveden javni razpis za idejne rešitve revitalizacije parka. Na njem je največ podpore dobil projekt krajinske arhitektke Ane Kučan, ki pa se zelo počasi in zaradi konfliktov različnih interesov stežka uresničuje.

lastnikov zemljišč tudi materialno in finančno sodelovala pri gradnji novega mesta. Z regulacijo reke in izsušitvijo močvirnatih zemljišč je bil izpolnjen temeljni pogoj. Slabo izkoriščena kmetijska zemljišča so na mah postala uporabna za gradnjo, primerna za pozidavo.

Globalni razvoj Novega Velenja sta formalno regulirala dva temeljna prostorska dokumenta, sprejeta v letu 1956 in 1957: Regionalni plan Šaleške doline in Generalni urbanistični plan Velenja. S prihodom arhitekta Janeza Trenza v letu 1957 se v Velenju začne uveljavljati teorija coninga, »ločevanje funkcij v mestnem tkivu« (Poles, 449). Trenz ni mešal javnih in stanovanjskih stavb kot Strmecki, ampak je jasno razmejil in razpolovil stanovanjski del na pobočju ter na mestno središče v ravnini. Obenem je prevladalo mnenje, da je potrebno prebiti razklanost mesta na levi in desni breg, ki ga je poleg tipološke različnosti sekala tudi železniška proga, ki je povezovala Velenje s Koroško. Promet na njej ni bil takšen, da bi lahko računali na financiranje in izgradnjo nadvozov ali podvozov. Kriza v rudarstvu v sredini šestdesetih let, nizka cena premoga in strateška neatraktivnost proge Velenje - Koroška so bili glavni dejavniki ukinitve železniške povezave med Šaleško dolino in Koroško. Tako se je mesto v začetku sedemdesetih let rešilo nadloge, kar je kot tujek pomenila železnica skozi mesto. S tem se je na desnem bregu pridobilo nove zazidljive površine, žal pa je celotno območje dolgoročno izgubilo tudi železniško povezavo s Koroško in obratno. Dotedanje občinsko središče Šoštanj je zaradi prostorskih omejitev in delno zaradi politične usmeritve prepustilo vodilno vlogo Velenju, porajajočemu mestu na vzhodnem robu Šaleške doline. V osrednjem delu doline so se pričele ugrezati razsežne površine in kmečko prebivalstvo se je postopoma preseljevalo na robna območja ob pridobivalnem prostoru Premogovnika Velenje. Sočasno se je v Velenje preseljevala vsa pripadajoča družbena in komunalna infrastruktura. Tudi sam sedež občine je bil leta 1962 administrativno prenesen iz Šoštanja v Velenje.

Po letu 1957 so se predvsem v osrednjem delu Šaleške doline dogajale intenzivne in obsežne prostorske preobrazbe. Nastajale so moderne, barvno in arhitektonsko pestre, upravno politične, kulturne in potrošniške zgradbe ter lepo in bogato opremljeno otroško igrišče. Arhitektom je majhna dolžina (en km²) narekovalo drugačen koncept tipov hiš. Velike zgradbe so torej postale nujnost ob danih prostorskih pogojih in predvideni demografski rasti mesta. Središče Novega Velenja je postajalo reprezentančno okolje takratne moderne slovenske arhitekture, mnogi objekti javnega značaja pa sodijo še danes med bisere

slovenskega modernega arhitekturnega oblikovanja (Dom kulture, upravna stavba Premogovnika, Titov trg...). Velenje je v tem obdobju nedvomni arhitekturni fenomen; v njegovem razvoju odmevajo vsa načela slovenske moderne arhitekture. Prva generacija arhitektov ga je zasnovala po načelih arhitekturne moderne in imenovala kot »mesto v parku«.

Obdobje urbanizacije, nastanka novega mesta je ob kombinaciji intenzivnosti in kvalitetnega pristopa nedvomno najbolj pomembno obdobje v zgodovini urbanizacije Šaleške doline. Pomenilo je enkratnen preskok v spremembah obvladovanja prostora, najbolj pa v spremembi oblikovanja krajine, urbanističnega načrtovanja in izvedbe ter družbenih sprememb, ki jih je prinesla urbanizacija. Dejansko je nastalo novo mesto novega družbenega reda!

3.3 Suburbanizacija in dezurbanizacija

Zaradi neposredne povezanosti, oziroma pogojenosti razvoja premogovnika z razvojem mesta Velenje sta pomembna v sredini šestdesetih let (najmanj) dva procesa:

1. Kriza rudarstva in nizka cena premoga sta povzročili, da se je interes za poklic v rudarstvu bistveno zmanjšal. Kljub razmeroma ugodni stanovanjski politiki rudnika in mesta, je bilo v tistem času težko pridobiti dovolj kvalificirane delovne sile za delo pod zemljo.
2. Projekt EKK (energetsko kemični kombinat), ki je predvideval uplinjevanje premoga, za kar bi lahko proizvodnjo odkopavanja premoga povečali do šest milijonov ton letno. Projekt je zaradi političnega posega in dvoma o ekonomski upravičenosti propadel, obenem pa povzročil zaradi že načrtovanih in v veliki meri že plačanih investicij ogromne finančne izgube premogovnika in izgon glavnega akterja Novega Velenja Žganka iz premogovnika. O tem¹³ se še danes krešejo različna mnenja strokovnjakov s področja rudarstva in tehnologije. Nekateri menijo, da bi takšna proizvodnja pomenila veliko blagostanje širšega območja Šaleške doline, drugi pa zagotavljajo, da je bilo potrebno megalomanstvo zaradi omejitve resursov vendarle na neki točki ustaviti. Zanimivo pa je, da projekt dejansko ni padel zaradi morebitnih ekoloških pomislekov. Ekološka zavest je bila očitno dolga leta v Sloveniji in Velenju še povsem nepoznana etična kategorija, izpeljava tako velike predvidene proizvodnje premoga pa bi danes že pomenila pogreznitev in degradacijo površin večjega dela zahodne Šaleške doline. Tudi v naslednjih letih je sicer še potekala priprava na odpiranje »Jame

---

¹³ Afera je dosegla vse politične vrhove, o njej so razpravljali tako v Beogradu, kot v slovenski skupščini. O teh razpravah je bil celo posnet satiričen kratki film, ki z današnjega horizonta po mojem mnenju velja kot sarkastičen prikaz politične zaplankanosti tedanje oblasti.

Šoštanj« in s tem predvideno širjenje odkopavanja premoga na območje Šoštanja, kar pa je bilo v devetdesetih letih dokončno¹⁴ zavrnjeno v strateških energetske planih.

Način proizvodnje pomembno vpliva na oblikovanje prostora, kajti prostor je v funkciji proizvodnje. Šele s prihodom nove ekonomije in razvojem storitvenega sektorja, ki postane gonilna sila nacionalnega gospodarstva, postanejo pomembne strateške prednosti mest, kot je npr. zanimiva kulturna ponudba, možnost rekreacije na prostem, organizacija zabavnih aktivnosti ipd, ki v mesto privabljajo visoko usposobljeno delovno silo, ki je ključ do uspešnega poslovanja podjetij. V tem primeru so osebe tiste, ki se jim mesto »prilagaja«.

V Velenju so bile v obdobju hitre urbanizacije v ospredju predvsem pozitivne strani urbanizacije. V zaostalo podeželsko kmečki družbi (kar je Jugoslavija kot celota tedaj bila) je bilo vsako prizadevanje za urbanizacijo ocenjeno kot nekaj pozitivnega. Razširila se je miselnost, da mora vsak kraj, ki kaj da nase, dokazati svojo naprednost s tem, da pokaže svoj mestni značaj. V preteklosti je bil glavni tok preseljevanja prebivalcev usmerjen od najbolj odročnih območij v kraje blizu mest in k največjim mestnim naseljem.

V Velenju deloma izgubi ta tok na pomenu že v sredini šestdesetih let. V ospredje pa vstopa nova, nasprotna usmeritev, to je beg prebivalcev iz mesta. Urbanizacija že prehaja v drugo fazo, ko ne gre več le za osredotočenje, koncentracijo, temveč bolj za prostorsko razširitev naseljevanja mestnega prebivalstva. Posamezna mesta, tudi Velenje se prelivajo v somestje ali konurbacijo (Mlinar, 1978; tudi Geddes v Mumford, 1969). V obrobju večjih mest pa se širijo vse večji pasovi predmestij, tako da lahko v Velenju govorimo o kombinaciji oblik suburbanizacije in dezurbanizacije.

Suburbanizacija (Mlinar, 1983:119) je faza urbanizacije, v kateri gre za težnjo, ki kaže, da si ljudje sicer želijo zagotoviti dostopnost do številnih prednosti, ki jih ponuja mesto, obenem pa se poskušajo izogniti negativnim, zlasti ekološkim posledicam prebivanja v samem mestu. Množična suburbanizacija je sicer splošna značilnost druge polovice dvajsetega stoletja. Glavni dejavniki, ki povzročajo proces suburbanizacije so socialni, ekonomski in tehnološki. Na to, da se ljudje selijo iz mest na mestno obrobje zagotovo vplivajo kulturni vzorci in vladne politike, ki vse to vzpodbujajo. Regulacijski ukrepi, ki zadevajo gradnjo, ugodni

---

¹⁴ V načrtih Energetske strategije Republike Slovenije iz leta 2004 ni več predvideno širjenje odkopnega polja Premogovnika Velenje na zahodni del doline.

kreditni pogoji, vlaganje v razvoj predmestij, devalvacija, liberalna politika izrabe zemljišč (pospešeno prekategoriziranje iz kmetijskih v stavbna zemljišča) ta razvoj samo še pospešujejo.

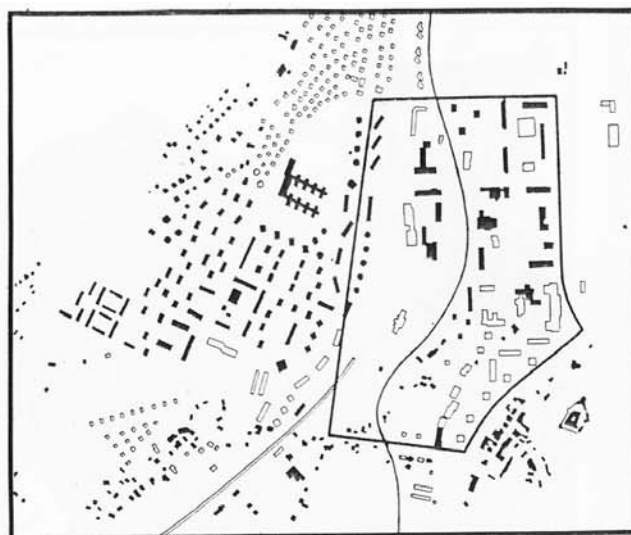
Pri tem ne gre le za reakcijo na prostorsko-ekološke razmere v ožjem mestnem območju, ampak tudi za dvig splošnega materialnega standarda, s pomočjo ugodnih kreditov dolgoročno rešiti stanovanjski problem celotne družine. Nasploh se je v Sloveniji in tudi v Velenju v času intenzivne urbanizacije nepričakovano pojavila močna težnja k preseljevanju mestnih prebivalcev iz osrednjega predela na obrobje mesta (Mlinar, 1978). Stanovanje v bloku je pomenila številnim družinam s solidnim rudarskim standardom le prehodno postajo, dokler si ne bodo zagotovili predvsem prostorsko lokacijskih možnosti za nastanitev v svoji lastni družinski hiši. Za tiste razmere visok standard rudarjev, ugodni pogoji za pridobivanje kreditov (še bolj pa – zaradi inflacije – vračanje le-teh), razmeroma ohlapna politika gospodarjenja z zemljišči, prevlada individualizma nad kolektivizmom, so bili vzroki, da se je na obrobju središča mesta zgodila poplava enodružinske gradnje, torej gradnja enostanovanjskih hiš. S tem so se sprožile tvorbe predmestij Velenja, kar označuje novo stopnjo v razvoju mesta – suburbanizacijo. Nekateri družboslovci ta proces imenujejo dezurbanizacijo. Pri tem imajo v mislih upadanje števila prebivalstva v osrednjih območjih velikih mest, kar pa za Velenje, zaradi novega priseljevanja v mesto iz drugih krajev, čisto ne velja.

K procesu suburbanizacije veliko pripomore omenjeno »razširjevanje mesta«, oz. oblikovanje obmestij. Tudi zasnova samega mesta se spreminja. Razmahne se gradnja zasebnih družinskih hiš. Vzporedno se razkrajaja osnovna urbanistična zasnova mesta, arhitekturno je vsaka stavba »središče sveta« sama zase, ki mora biti čim drugačnejša, opaznejša, pomembnejša... Vse to se dosega z izmišljenimi gradbenimi detajli, kopičenjem stavbne mase, kričečo barvo. Velenje se oddaljuje od prepoznavnosti ideje moderne arhitekture, vedno bolj postaja nekakšna »tržnica interesov«. Zaradi pomanjkanja stanovanj se gradijo nekakšna socialna stanovanja v obliki silosov, z nekritičnim prenašanjem vzorcev iz takratne popularne arhitekture, se mešajo japonski (Poles, 462) in mediteranski arhitekturni slogi, ki dodobra načnejo urbanistični koncept mesta. Predstavniki mlajše generacije velenjskih arhitektov in urbanistov to obdobje radi imenujejo kot brutalizacijo (Poles, 1999), torej kot nasilne vdore različnih slogov, stilov in pristopov k urejanju mesta.

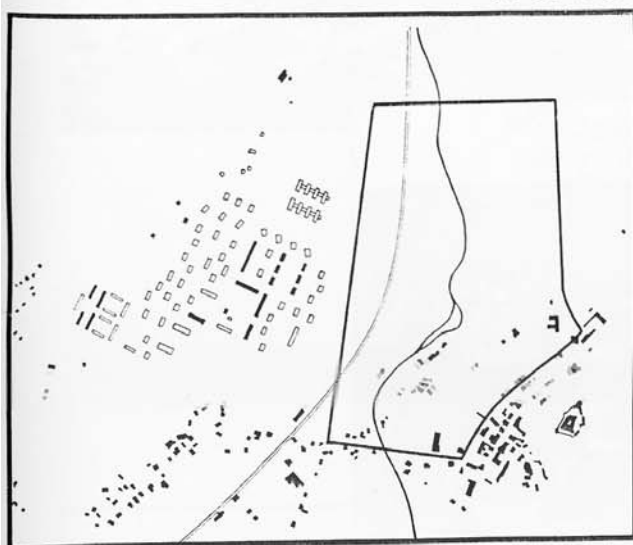

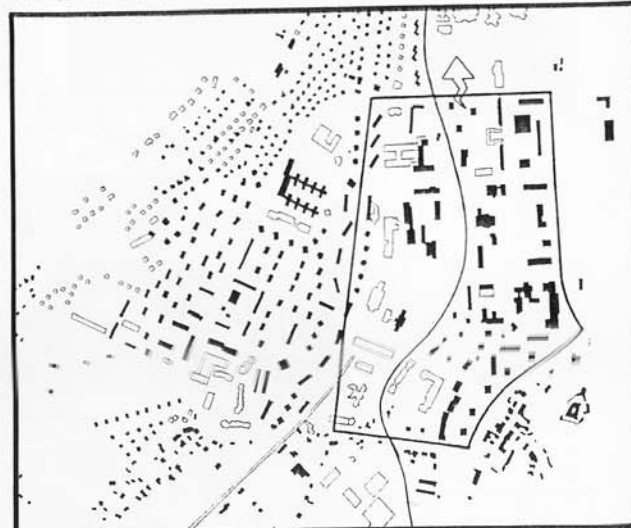
l. 1948

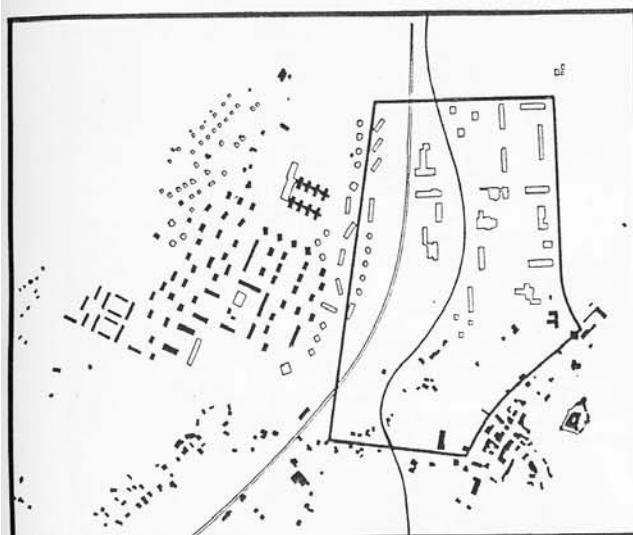
l. 1972

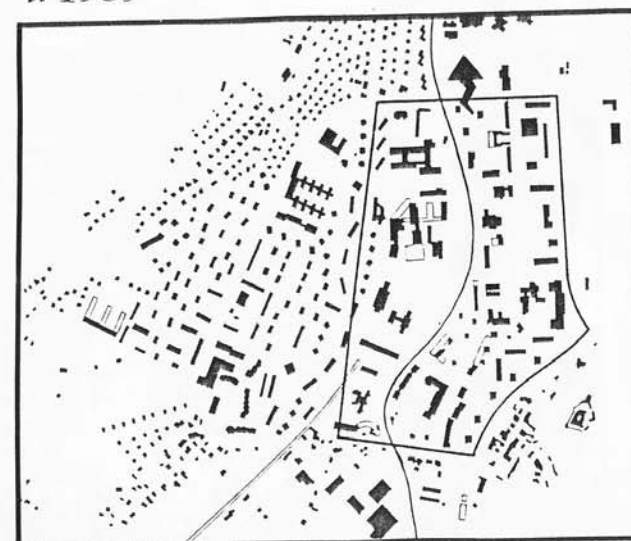
l. 1955

l. 1989

l. 1962

l. 1995

RAZVOJ VELENJA

Slika 3, Urbanistični razvoj Velenja od leta 1948 do leta 1995. Vir: Semečnik, Goran(1989), diplomsko delo, UEK Ljubljana.

Zaradi zaostrovanja socialnega položaja delavcev v okviru premogovnika, se v osemdesetih letih v Velenju uveljavi ideja in koncept soseske. Realizira se v gradnji več sosesk (Gorica, Šalek-Gorica, Kardeljev Trg, Stantetova ploščad, Šalek II in III). Pri realizaciji teh sosesk pretežno prevladuje načelo cenenosti nad funkcionalnostjo in estetiko. Na soseski Gorica, kjer je bila v osnovnih načrtih predvidena poleg enodružinskih hiš največ gradnja P + 4¹⁵, zaradi poslovnih interesov domačega podjetja Vegrad, ki je v tistem času povsem obvladovalo gradbeno operativo v Velenju s sistemom gradnje tunelnih opažev¹⁶ zgradijo povsem neprimerne in v prostor neprilagojene petnajstnadstropne stolpnice s samozadostno ambicijo »mesta ob mestu«. ¹⁷ Na drugi strani v istem naselju gradijo enodružinske atrijske hiše, katerih projekti so prenešeni z mediteranskega območja. Da bi bila dezorientiranost še hujša, jih s stekli obrnejo proti severu, saj so stavbe naslonjene ob pobočje na jugu. V zmerno alpskem svetu nedvomno to pomeni ogromen strošek ogrevanja. Če smo prej omenili, da je bilo Velenje prvo mesto v Sloveniji z urejenim daljnjskim načinom ogrevanja, je način, ki so si ga privoščili na Gorici, primer neizmerne zapravljalivosti z energijo. Intenzivno stanovanjsko gradnjo se v teh soseskah financira v glavnem v okviru takratnih samoupravnih interesnih skupnosti (SIS), prostovoljnega udarniškega dela za zagotavljanje »humaniziranosti« sosesk ni več¹⁸.

Prostovoljno fizično delo v urbanem delu občine Velenje so nadomestili finančni samopriskevki. Od leta 1970 do 1985 so tako v Velenju izglasovali štiri samopriskevke (Klajič v Zbornik..., 2001:293), s katerimi so financirali gradnjo na področju tako imenovanega družbenega standarda, komunalne in ostale infrastrukture. Razvoj mesta kot družbenega fenomena in same potrebe industrije sta zahtevala vse več delovne sile. Zviševanje odkopa na premogovniku vse tja do rekordnih pet milijon ton letno, hiter razvoj kovinsko predelovalne industrije (Gorenje) in gradbene industrije (Vegrad) so narekovali svežo delovno silo, za katero pa mesto ni premoglo ustreznih stanovanjskih možnosti. V tem času se prične veliko priseljevanje predvsem iz drugih delov Jugoslavije, pretežno z območja republike Bosne in Hercegovine. Priseljevanje doseže višek v obdobju 1971-1981, industrija in rudarstvo v teh letih prispevata kar 87% celotnega družbenega proizvoda občine Velenje

---

¹⁵ Pritličje plus največ štiri nadstropja.

¹⁶ Švicarski sistem gradnje »Outinor«, ki je bil enostaven, hiter in poceni.

¹⁷ Kar je bila estetska katastrofa z vidika pogleda na vedute ter osi Velenjskega in Šaleškega gradu.

¹⁸ Se pa izrazito preseli v primestje in vaške krajevne skupnosti, kjer na območju novo nastajajočih naselij enodružinskih hiš krajani za potrebe osnovne komunalne infrastrukture opravljajo številne akcije za zagotavljanje vodovoda, cest, toplovoda, kasneje telefona, kableske televizije, plinovoda.

(ibid.). Povprečna letna rast zaposlovanja doseže stopnjo 6%, kar je najvišji odstotek v Sloveniji v nekem desetletnem obdobju sploh. Takšen nenadzorovan razvoj in gospodarski megalomanizem zahtevata izjemen okoljski davek. Degradirana območja na pridobivalnem prostoru premogovnika in nastajajoča jezera zasipajo s pepelom iz šoštanske termoelektrarne; reka Paka, v katero se stekajo izcedne vode iz odlaganega pepela praktično na celotnem nizvodnem toku postane mrtva reka; v novih jezerih ni življenja; koncentracije žveplovega dioksida in dušikovega oksida v zraku za več kot desetkratno presegajo takratne že tako ohlapne jugoslovanske normative. Ekološka kriza doseže vrhunec konec osemdestih let. V tem času ekološko osveščeni posamezniki poskušajo najprej preko institucij (SZDL) doseči ekološko usmeritev v načrtih gospodarskih družb (predvsem Premogovnika in Termoelektrarne Šoštanj). Okoljska streznitev in ekološko primernejši postopki v industriji pa se zgodijo šele po množičnem (takrat največjem v Jugoslaviji) ekološkem shodu na osrednjem velenjskem (Titovem) trgu, kjer se zbere dvajset tisoč prebivalcev Šaleške doline, ki zahtevajo ekološko sanacijo prizadetih območij Šaleške doline, posebej še zraka in vode.

V osemdesetih letih se je Velenje v prostorskem in družbenem smislu izrazito spremenilo. Starejše stanovanjsko območje samega mesta na severnem delu sicer še ohranja jasen koncept zazidave v zelenju, zaradi dozidav, urejanja parkirišč in neustreznega vzdrževanja pa izgublja svojo kvaliteto. V zazidavah je opaziti opuščanje osnovnega arhitekturnega koncepta, zazidava je vse bolj zgoščena, čemur sledi tudi krčenje zelenih površin, ki se omejujejo v manjše nefunkcionalne zelenice, otoke med prometnicami in potmi. Simptomatično za Velenje je, da je v tem času ideologizacija razvoja mesta popolna. Mesto Velenje postane uradno Titovo Velenje¹⁹, glavne mestne ulice dobijo ime po novodobnih veljakihi. Sedemdeseta in osemdeseta leta so tudi leta največje prisotnosti ideologizacije v prostoru, zaznamujejo ju predvsem »krašenje« mesta z ideološkimi spomeniki. Postavljenih je nekaj monumentalnih spomenikov, nad moderno zasnovanim in izjemno arhitekturno skladnim centralnim velenjskim trgom od takrat kraljuje največji Titov spomenik v takratni Jugoslaviji, na sredini kaotičnega stanovanjskega kompleksa Kardeljev trg pa »zaseda« spomenik ideologu socialističnega samoupravljanja. Obenem se pojavi vdor subkulture s pojavo grafitov na javnih zgradbah v centralnih predelih mesta, dehumanizirano je okolje novih sosek, prometni krč vlada v mestu, vse skupaj pa pripelje do izgube identitete mesta kot urbanega prostora in deloma tudi vrednot nekoč rastočega socialnega okolja. Posledice so sindromi

---

¹⁹ Zanimivo, da občina obdrži ime Velenje. Kot da bi se zagnani izvajalci parole »tudi po Titu Titu« nekoliko nelagodno počutili že ob preimenovanju mesta.

dezurbanizacije, beg iz mesta sploh, gradnja zaselkov, ki nimajo več predmestnega značaja, ampak iščejo stik z naravo. Obenem se vnašajo v mestni prostor značilni podeželski stilski elementi. Ruralizacija mesta se kaže tudi v življenjskih stilih prebivalcev, posebej priseljencev, ki so v Velenju prišli v zadnjem desetletju in se vseljujejo v stanovanja, ki so jih prepustili tisti, ki so odšli v primestje. Ker ti novi priseljenci praviloma prihajajo iz najbolj zaostalih ruralnih okolij, se zaradi pomanjkanja urbanih, oziroma meščanskih navad vnašajo v urbano okolje povsem nesprejemljivi pojavi. V najbolj dehumaniziranih soseskah so vse pogostejši pojavi vzreje živali (tudi svinj) v kopalnicah in na balkonih, v samem mestu in ob nezazidanih robovih mesta nastajajo na črno zgrajene in estetsko neprimerne vrtičarske plantaže. Takšen pojav prepletanja elementov mesta in podeželja sociologi poimenujejo tudi kot rurbanizacijo (Mlinar, 1987:77). Da bi delno zadostili tem nagnjenjem, zopet, namesto mestne politike, vskoči Premogovnik. Vrničarjem za simbolično najemnino ponudi izgradnjo lesenih hišic s pripadajočim zemljiščem na že umirjenem območju pridobivalnega prostora premoga ob Velenjskem jezeru. Naselje Kunta-Kinte z enotno urejenimi projektiranimi hišicami in zgledno komunalno opremljenostjo od takrat zagotovo velja za eno najurejenejših vrničarskih površin v Sloveniji, obenem pa v družbenem smislu pomeni rahljanje pritiskov na nadaljnjo ruralizacijo mesta.

3.4 K reurbanizaciji?

Pojav postmoderne po letu 1990 je nakazal možnosti nove stopnje v razvoju, ki bi pomenila poskus vračanja pomena zorečemu mestnemu prostoru in s tem nadgradnjo zasnove »mesta v parku«. Postmoderna snovanja z vnosom high-tech arhitekture so se v Velenju pojavila z desetletno zamudo za svetovnimi trendi (Poles, 1999:468) in z izgradnjo nekaterih novih objektov v središču mesta (stavba A-Fininga, stavba Upravne enote, Knjižnica Nova), ki pa niso bistveno pripomogli k celovitejšem konceptu reurbanizacije. V zadnjih petnajstih letih se tako uveljavljata predvsem dve značilnosti :

1. Fenomen »rastoče hiše« ali »hiše na hiši«, kjer prezidave in nadzidave ohranjajo, kar je dobrega in to spretno dodajajo v sodobno celoto.
2. Zgoščevanje mestnega tkiva v centru mesta s pozidavo prostih površin s trinadstropnimi bloki, ki naj bi merila, ki veljajo za soseske, bolj približale človeku.

S privatizacijo in novim družbenim redom se mnogim stavbam spreminja namembnost. Zaradi dvajsetletne negativne izkušnje, snovalci sedanje in prihodnje podobe mesta poudarjajo usmeritev mestnega prostora in življenja v mestu v visoko kakovost, ki naj zmaga nad nenadzorovano rastjo. Zaradi tega reurbanizacija ni postavljena kot prvenstveni cilj snovalcev mestnega prostora. Potrebno je bilo naprej zaceliti rane, ki sta jih prinesla nebrzdani gospodarski razvoj in neposredna najava ekološke katastrofe, ki je grozila z uničenjem mesta in celotnega okolja doline. Zato postmodernizem kot nekakšen odgovor na funkcionalizem v arhitekturi in urbanizmu v Velenju ni pomembneje vplival na odnos do urejanja krajine v samem mestu in somestju, pač pa so nanj mnogo pomembneje vplivala sodobna spoznanja ekologije. Razmerje med naravo in mestom se v zadnjih letih vidno izboljšuje, ekološki naporji so pripomogli, da je industrija v veliki meri ekološko sanirana, dosledno se izvaja nadzor nad zrakom in vodo, v zaključni fazi gradnje je centralna čistilna naprava v dolini. Obsežna ugrezninska območja se rekultivirajo, ob zdaj oživelih jezerih nastajajo turistično-rekreacijske dejavnosti in športni centri. Mestno središče se počasi prebuja in širjenje mesta je zaključeno. Kot pravi Poles (1999), »če ne bo omahnilo v domačijsko ruralizacijo« ali če ne bo prevladala politična sprega z vsiljivim kapitalom nad stroko se mestu moderne nudi priložnost za kakovostno notranje zorenje in oblikovanje »duše mesta« in vzpostavitvi družbene identitete, ki jo je bilo v zadnjih dveh desetletjih najbolj pogrešati.

4 PRIMERJALNI PREGLED SOCIOLOŠKIH ANALIZ IN DRUŽBENIH PLANOV VELENJA

Med tremi naselji, na novo zgrajenimi v Sloveniji po drugi svetovni vojni (Velenje, Nova Gorica, Kidričevo) se je Velenje razvilo v peto največje slovensko mesto, po dinamiki rasti v vsem obdobju od 1948 do 1981 pa je med vsemi slovenskimi mesti na prvem mestu (Statistični letopis 1982). Povprečna letna rast v tem obdobju je skoraj 6%, medtem ko je za drugo najbolj rastoče mesto Novo Gorico ta rast 4,7%, za vsa slovenska mesta pa v povprečju le 2,2%. Razlika med Novo Gorico in Velenjem je v tem, da je v Velenju zahteva po novem mestu izhajala iz gospodarskih razlogov in že nastajajoče industrijske dejavnosti. Neposredno je bila vloga premogovnika in nahajališč premoga močnejša kot vloga že obstoječega in do 1950 tudi osrednjega mestnega naselja v Šaleški dolini Šoštanja. Premogovnik je pravzaprav gradil mesto, za Novo Gorico pa bi lahko poenostavljeno rekli, da je bilo v izhodišču zaradi

političnih razlogov predvsem upravno središče, ki je kasneje mobiliziralo sredstva tudi za gospodarski razvoj (Mlinar 1983:56).

4.1 Ljudje v novem mestu

Empirično sociološko raziskovanje mest se je pri nas pojavilo že v prvih letih uveljavljanja urbane sociologije. Kot prva v Sloveniji (Mlinar, 1983:18) iz področja urbane sociologije je bila »Ljudje v novem mestu«, ki je bila namenjena sociološki analizi nastanka in razvoja Velenja. Motivi in cilji raziskave so bili:

1. Izboljšati procese integracije priseljencev v novo mestno skupnost.
2. Sociološko podpreti urbanistično načrtovanje.
3. Izboljšati kakovost življenja v mestu.
4. Izboljšati informiranje in soodločanje prebivalcev v mestnih zadevah.

Poglavitni raziskovalni instrument je bila javno mnenjska anketa, izvedena na naključnem reprezentativnem vzorcu prebivalcev Velenja. Velenje je bilo v tistem času najbolj tipično okolje, pravi reprezentant posebnega tipa strukturno-funkcionalnega konteksta lokalne skupnosti. Bilo je tip novega mesta, manjšega urbanega centra, ki ga tvorijo pretežno priseljenci. Z vidika takratnih socioloških raziskav je bilo torej zanimivo ugotavljati značilnosti, kako se v sicer izrazito delavskem mestu, oblikujejo vrednote med priseljenimi prebivalci in kako priseljenci sprejemajo in sodelujejo pri gradnji mesta. Za večino priseljencev s podeželja je naselitev v mestu pomenila obenem tudi prvo soočenje z novo situacijo, v kateri je delo ločeno od bivališča. Življenje se je prostorsko odvijalo v različnih okvirih. Priseljenci relativno manj poznajo ljudi v okolici kot pa domačini (ki jih je malo), obenem pa so tudi med priseljenici razlike. Čim krajši je čas njihovega bivanja v kraju, tem bolj anonimno je zanje njihovo stanovanje. To sta v Velenju preprečevala in olajšala dva temeljna dejavnika:

1. Zagotovljeno delo.
2. Prostovoljno delo kot zблиžanje meščanov.

V zgodnejšem obdobju graditve mesta so s prostovoljnim delom²⁰ dosegali po eni strani velike materialne učinke, kot tudi pomembne vzgojno moralne, oziroma družbene učinke. S tem je bila izkazana večja identifikacija in občutek odgovornosti do okolja. Generacija »udarnikov« se razločuje od kasnejših priseljencev, ki niso šli skozi »šolo« udarniških akcij. Aktivna prisotnost pri urejanju mesta je pomenila za mnoge še cela desetletja močno moralno legitimiteto kot pripadnika generacije »graditeljev Velenja«.

Raziskava je bila opredeljena z dvema ambicijama:

1. Nakazati možnost organiziranega, načrtnega vplivanja na procese integracije (adaptacije, asimilacije) priseljencev v novo mestno skupnost.
2. Podati sociološko relevantne osnove za urbanistično planiranje, predvsem za nadaljnjo gradnjo stanovanj, stavb, sosesk in mesta kot celote.

Pri tem so poleg ankete metodološko uporabljali tudi sekundarne podatke (dokumente, statistiko), posebej pa so v okviru tipičnih subjektov izvajali nestandardizirane intervjuje.

Splošno znane vrednote socialistične družbe, ki se povezujejo s prostorsko ureditvijo in fizično strukturo mestnih naselij so se skoraj v celoti idealno tipsko prezrcalile v primeru Velenja :

1. Kreativna angažiranost in razvoj osebnosti človeka.
2. Dojemanje aktivne vloge človeka v samem procesu odločanja o njegovem bodočem življenjskem okolju.
3. Družbena enakost kot preseganje razlik socialne segregacije v prostoru mesta v smislu izenačevanja dostopnosti dobrin.
4. Socializacija vsakdanjega življenja, predvsem preseganje privatnosti, zapiranja v stanovanja po končanem delu, razširjanje kolektivne sfere življenja ljudi, kolektivna potrošnja (zelo aktivna vloga delavskih svetov, udarniških odborov, delno sindikatov...).
5. Zavestno usmerjanje razvojnih procesov v planiranju urbanega razvoja in s tem preseganje enoličnosti in anarhičnosti v prostoru.
6. Preseganje ločitve dela in prostega časa.

---

²⁰ V Velenju se je bolj uporabljal in docela uveljavil pojem »udarniško delo«. Prostovoljci so bili udarniki, za udarniško delo so prejeli priznanja, družbeni ugled in bonitete pri pridobivanju pravice do stanovanja.

Raziskava se je osredotočila tudi na vprašanja, kako način bivanja (tip stanovanjske zgradbe) in čas bivanja v kraju po priselitvi vpliva na družbeno angažiranost prebivalcev, na prijateljske, sosedske in sorodstvene stike med njimi, na njihovo informiranost v ožjem in širšem okolju ter na njihova stališča (ne-zadovoljstvo s krajem, navezanost na kraj, ipd). Ob tem pa je bilo preučenih še mnogo drugih vprašanj, ki so pomembna za urbanistično planiranje in nasploh za razumevanje in usmerjanje mesta. Raziskava je razkrila značilno sociološko vsebino v stičišču prostorsko-fizične in družbene strukture mesta in s tem ponudila nove kriterije za prostorsko organizacijo mesta in ožjega bivalnega okolja. Med splošnejše ugotovitve sodi ta, da se z »uveljavljanjem človekove osebnosti povečuje disperzija stikov v fizičnem prostoru in selektivnost druženja v družbenem prostoru mesta«(Mlinar, 1983:18). Pomembna ugotovitev je bila, da se je popolnoma spremenila miselnost velenjskega rudarja. Zaradi tradicionalne odtujenosti med rudarji in vodilnimi v rudnikih in zaradi začetnega nezaupanja so vodilni na premogovniku že v okviru proizvodnje na samem premogovniku rudniku odšli periodično v jamo, dejansko kopati premog skupaj z rudarji. S tem se je zmanjšala socialna distanca med dvema kategorijama rudniških delavcev: tistih, ki so pod zemljo in tistih, ki »niso v jami«. Ta poskus socialnega zblizanja pa je doživel svoje najbolj intenzivno obdobje v prvem obdobju gradnje mesta, Novega Velenja. Pri njem so sodelovali praktično vsi. Izsledki raziskave kažejo, da je bil odziv na prostovoljno delo tako velik predvsem tudi zato, ker so si udarniki z zadostnim številom ur v udarniškem delu zagotovili prednostno mesto na listi tistih, ki so stanovanja želeli in potrebovali. Prav najbolj prizadevni pri udarniškem delu so imeli prednost pri dodelitvi stanovanja. S pridobitvijo stanovanja je bil izpolnjen socialni pogoj, da so lahko pripeljali k sebi družine iz domačega kraja ali si ustvarili novo. Zaradi relativno dobrih plač rudarjev in ker so priseljenci prihajali iz ruralnih okolij, za katere je značilna precej patriarhalna urejenost družine, v prvih letih za priseljevanje žensk niti ni bilo potrebno zagotoviti obenem tudi delovnega mesta (ki ga na premogovniku zaradi narave dela za ženske seveda ni bilo). To je v nekaj letih prineslo drugi, oz. vmesni val priseljevanja, ki pa je bil v mnogočem le dopolnitev prvega. Pomenil je bolj stabilizacijo osnovnih socialnih skupin in se je razlikoval od kasnejšega vala, ki je pomenil predvsem priseljevanje mlajše delovne sile iz povsem ruralnih in kulturno povsem drugačnih okolij. Udarniške akcije so rezultirale v moralnem in socialnem efektu. Zbliževanje priseljencev med seboj je imelo v družbenem smislu večje socialne učinke kot sama materialna ali stroškovna korist.

Zunanji znaki takšnega angažiranega pristopa so v tem obdobju urejeni stanovanjski bloki s sodobno opremljenimi stanovanji, urejene in čiste ulice, lične zasebne hiše z urejenimi vrtovi, rekreacijske površine, povsod pa zelenje in cvetje. Velenje je odražalo značilno podobo mestno-industrijske kulture. Pri tem je pomembno, da se je s projektom prostovoljnega dela zelo hitro zmanjšala socialna distanca med starovelenjčani in prišleki, po drugi strani pa med različnimi poklicno-statusnimi sloji. Zagotovo za prvo družbeno obdobje, ki ga časovno opredeljujemo od 1945 do 1965, Velenje velja kot izrazit primer utrjevanja družbene kohezivnosti med ljudmi.

Ta razvoj Velenja torej določajo naslednje tri konstante :

1. Dinamični razmah gospodarstva in vzporedna rast novega mesta.
2. Priseljevanje in z njim povezana sprememba kulture okolja in bivanja.
3. Prostovoljno delo in prepletanje njegovih učinkov med kolektivnimi in individualnimi potrebami.

4. 2 Družbeni plan 1972-1980 in značilnosti priseljencev v tem obdobju

Z družbenim planom občine 1972 do 1980 so bili načrtani temelji za policentrični razvoj občine. Velenju in Šoštanju se je pridružilo Šmartno ob Paki kot tretje razvojno središče občine. Povprečna poseljenost celotne občine je v povprečju Slovenije, štirje prebivalci na hektar. Vendar pa v samem mestu Velenje dosega visoke vrednosti, povprečna gostota v celotnem ureditvenem območju mesta je dvajset prebivalcev na hektar, najvišja gostota pa je na predelu blokovne stanovanjske izgradnje Gorica: štiristopenpetdeset na hektar. Zagotovljena zaposlitev, dober zaslužek, posedovanje hiše ali stanovanja, predstavljajo ekonomske in materialne vzroke navezanosti Velenjčanov na mesto (občino). Osebni dohodki so se občutno zvišali s sprostitvijo cen premoga kakor tudi s stimulativnejšimi sistemi notranje delitve po posameznih gospodarskih organizacijah. Zato so ob koncu šestdesetih let pospešeno pristopili h gradnji individualnih hišic. Obenem pa se prične drugi val naseljevanja, v katerega so vključeni predvsem mlajši (moški), ki se morajo šele izučiti za poklic. Njihovo navezanost na Velenje spodbujajo s tem, da sprejemajo dijake in vajence v oskrbo k družinam, ponovno se gradijo samska stanovanja, dijaški domovi... Značilnosti teh priseljencev so bile drugačne, od tistih, ki so že našli mesto v skupnosti:

1. Fatalizem, oziroma usmerjenost v sedanost, razvija se prostor za razvoj avtoritarnosti, prevlada mnenjskih voditeljev znotraj priseljencev.
2. Nižja stopnja izobrazbe, nepoznavanje slovenskega jezika.
3. Pasivizacija zaradi zaprtosti znotraj svojega socialnega kroga.
4. Dominacija predindustrijskih vrednot: politične oz. ideološke vrednote nasproti delu kot ekonomski vrednoti.
5. Segregacija na nacionalni osnovi.
6. Preferiranje kolektivističnih oblik bivanja, posledica koncentracija priseljencev v določenih predelih.

4.3 Sociološka predvidevanja v osemdesetih letih

Raziskava »Sociološke osnove dolgoročnega predvidevanja in planiranja družbenega razvoja občine Velenje« (1983) je bila narejena v okviru interdisciplinarnega projekta »Velenje 2000«. Uporabili so anketo in nestandardizirane intervjuje z »dobro informiranimi občani« (Razvojni indikatorji..., 1982:3). Po dvajsetih letih je bilo tako Velenje že drugič predmet celovitega sociološkega raziskovanja. Ta raziskava je bila širša kot prva, zajela je namreč območje celotne občine Velenje. To je bil čas, ko je v Sloveniji nastajalo kar nekaj dolgoročnih prostorskih načrtov in ta raziskava je bila priprava na dolgoročni prostorski načrt občine Velenje. Raziskovanje je bilo za tedanje in zdajšnje standarde dokaj obsežno, izvedena je bila reprezentativna anketa, ki je merila predvsem poglede na dolgoročni razvoj (Kos, 2002:115). Izsledki teh anket opozarjajo na izredno velik razkorak med normativno programskimi določili o vlogi družbenega planiranja v samoupravni socialistični družbi (Sociološke osnove..., 1983:5) in dejanskim (percipiranim) stanjem. Šlo je za splošen družbeni problem, ki so ga v osemdesetih letih sociologi opazali tudi drugod, ne le v Velenju (ki pa se je krasilo v preteklosti z udarništvom, sodelovanjem pri graditvi mesta, itd).

Presenetilo jih je, da Velenjčani višje vrednotijo enakost kot pa ekonomsko učinkovitost. Ljudje so še bili pripravljeni sodelovati, vendar udarnišтво zamenja institut finančnega samoprispevka. Problemi, ki jih anketiranci zaznavajo v več kot 40% pomembnosti so bili (Sociološke osnove, 1983):

1. Socialni: kot nevarnost brezposelnosti, težnja po omejevanju priseljavanja delavcev iz drugih republik, prevelika porast alkoholizma, premalo pomoči ostarelim, vedno slabši medčloveški odnosi, itd.

2. Ekološki problemi: vedno večja zanemarjenost nekoč vzorno vzdrževanega okolja, onesnaževanje zraka in vode, pogrezanje rodovitne zemlje.
3. Gospodarski problemi: strah pred ukinitvijo premogovnika, premajhna podpora kmetom.
4. Problemi mladine in mladih družin: pomanjkanje stanovanj, neustrezni prostori za druženje mladih.
5. Problemi ruralnega okolja: komunalna neurejenost, slaba dostopnost do dobrin.

Največji strah je pred zaprtjem premogovnika, čeprav so se zavedali, da bo do tega nekoč prišlo. S tem se je pojavila zavest, da so naravni viri omejeni. Zanimivo, da so pri anketirancih usmeritve v prestrukturiranju gospodarstva poudarjale večji razvoj in vlogo kmetijstva, zanemarjale pa razvoj obrti in podjetništva, ki ima sicer v gospodarskem prestrukturiranju najpomembnejšo vlogo. To kaže po eni strani, da so bile v hitrem razvoju Velenja povsem na stranski tir porinjene obrtniške in podjetniške iniciative, po drugi strani pa je zaradi kulturnega izvora priseljencev in nizke izobrazbene ravni razumljivo, da so priložnost videli v tistem, kar so pred prihodom v industrijsko sredino najbolj poznali.

Razlika med prvo raziskavo in to dvajset let kasneje je v tem, da so pred dvajsetimi leti ljudje čutili pomanjkanje predvsem kulturnega in družabnega življenja, slabo oskrbo in pomanjkanje trgovin, bremenili so jih visoki življenjski stroški, občutili so preveč raznoliko poklicno strukturo, zaradi priseljevanja odtujenost med ljudmi, preveč priseljencev. V šestdesetih letih še niso razmišljali o gospodarskih spremembah, ekologiji in pospešenem razvoju kmetijstva. Če so 1965 usmerjeni bolj v osebni standard, so 1983 bolj na razvojne probleme – skupnostna orientiranost! (Sociološke osnove..., 1983). V Velenju sta bila v osemdesetih letih visoko vrednotena delo (drugo mesto) in tovarštvo (peto mesto), znanje in intelektualno ter kreativno delo pa so vredni celo omaloževanja. Vzroki so znani: nizka izobrazbena struktura, pomanjkanje humanistične inteligence, večino prebivalcev tvorijo priseljenci iz ekonomsko in kulturno zaostalih območij. Kažejo se tendence, da bi zgolj upoštevanje rezidencionalnih preferenc pripeljalo do »suburbanizacije« celotnega področja, tj. do zelo razpršene poselitve, do nekakšnega »predmestnega vzorca poselitve«, ki pa bi bil brez izrazitega urbanega centra. Mnogi si želijo v individualne hiše, kjer bi lahko živeli z naravo. To ni samo beg iz mesta, ampak je tudi vračanje k (svojim) koreninam. Anketiranci so menili, da bi se moralo Velenje začeti bolj umirjeno razvijati in rasti, zavedajo so se vse bolj, da je pomembnejša kvalitativna

rast kot nebrzdana širitev. Prvič se pojavi vpliv ekološke zavesti, takrat predvsem še v kontekstu ohranjanja kmetijskih površin.

Velenje je bilo v začetku ekstenzivnega razvoja značilen primer neposredne (vzajemne) povezanosti delovnega in bivalnega okolja, kar še najbolj velja izrazito za mesto samo. Oznaka »rudarsko mesto« ni zgolj retorična in simbolična za Velenje, ampak je tudi strokovni termin, ki ga poznamo iz zgodovine urbanizacije.

Na prelomu sedemdesetih let sta za Velenje najbolj značilni dve fazi:

1. Obstaja tesen paralelizem: razvoj rudarjenja in razvoj občine.
2. Pojavljajo se drugi pomembni dejavniki predvsem v smislu zaposlovanja (Gorenje).

Zaradi opisanih preferenc anketirancev se je pričakovala tendenca dekoncentracije prebivalstva. V velenjskem prostoru prepoznamo tri značilne tipe krajevnih skupnosti, ki tvorijo tri dokaj pravilne koncentrične kroge. Mestne, primestne in podeželske. Tej diferenciaciji pa ni bila prilagojena institucionalna struktura, ki je bila zelo izrazito prilagojena samemu mestnemu središču. V zaključkih raziskave so predvideli proces praznjenja mesta (predvsem na levem bregu) in sicer zaradi neprivlačnosti izraženih rezidencialnih aspiracij, ki se tu ne morejo realizirati (predvsem želja po individualni hiši). Obstajala je bojazen, da se ponovi zgodovina, da bo desni breg zastal v razvoju: tako kot Staro Velenje in Šoštanj v času nastanka Novega Velenja, ki sta postala »segregacijski prostor« (koncentracija ekonomsko šibkejših kategorij prebivalstva, predvsem delavcev iz drugih republik).

V raziskavi obstaja pravzaprav na prvi pogled paradoksalna ugotovitev, da imajo večjo razvojno perspektivo tiste krajevne skupnosti, ki so jih (ali še bo) prizadele posledice rudarjenja. Rudarske škode so kot zakonski element obveznega nadomestila povzročene škode s strani premogovnika, za kraje ob robu pridobivalnega območja pridobivanja premoga pomenile velik finančni impulz, ki se je odražal v prioritetenem izboljševanju cestne in komunalne infrastrukture, kar je za prebivalce pomenilo pomemben razvojni faktor. V času raziskave so ugotovili, da se občina nahaja v kritični fazi razvoja, nastal je velik prepad med določenimi razvojnimi koncepcijami in razvojne logike, ki so prevladovale po začetni fazi urbanizacije. Logika kvantitativne rasti je bila očitno v zatonu, tudi transformacija iz ruralne v

urbano (industrijsko) družbo je bila pri koncu. Že takrat se je resno razmišljalo o tem, da bi morala manjša podjetja, ki so bolj fleksibilna, v naslednjih dvajsetih letih dobiti popolnoma nov položaj v občini. In to ne zgolj kot dopolnilo dveh velikih dejavnosti, ampak kot tretji člen v razvoju.

To so odražala stališča anketirancev :

1. Kritičnost do tiste razvojne logike, ki je prevladovala v dosedanem razvoju. Velenjčani odklanjajo nadaljnje širjenje in se zavzemajo za bolj kvalitetne »humanistične« razsežnosti: ekologija, medčloveški odnosi, socialna enakost.
2. Opazna so restriktivna stališča do razvojnih vprašanj, predvsem pri tistih, ki že imajo določen življenski standard (nenaklonjeni priseljevanju).
3. Tip krajevne skupnosti zelo vpliva na njihova stališča.
4. Prevladuje pogled v prihodnost, ne zanimajo jih trenutni aktualni problemi. Strah pred zaprtjem premogovnika in posledično izgubo delovnega mesta.
5. Anketirani niso naklonjeni predstavam o velikem mestu, ampak želijo izboljšati kvaliteto bivanja v obstoječih okvirih.

Zanimiv podatek iz raziskave je, da ima več kot polovica anketirancev obdelovalno zemljo. Že zaradi socialno-kulturnega izvora prebivalstva in zaradi možnosti, ki jih je ponujal sorazmerno odprt prostor je vrtničkarstvo postala in ostala tradicionalna velenjska (rekreativna) značilnost.

Predloge, ki izhajajo iz raziskave, lahko strnemo :

1. Odpravljanje zaprtosti družbeno-ekonomskega življenja: poziv k medobčinskemu sodelovanju. Osnovne usmeritve v razvoju infrastrukture, distribuciji regionalnih funkcij, v poselitveni politiki in v razvojno gospodarski politiki morajo biti usklajene na regionalni ravni. Samozadostnost pelje Velenje v izolacijo in potencialno kritične razmere v razvoju.
2. Spremeniti ekonomske razvojne usmeritve. Vzpodbuditi razvoj manjših podjetij in obrti, razvijati kmetijstvo. Zmanjšati potrebo po vsakodnevnih migracijah delo-stanovanje.

4. 4 Družbeni plan 1986-2000

Občina Velenje je v Dolgoročnem planu občine Velenje za obdobje 1986-2000, dopolnjen 1989, določila izdelavo urbanističnih zasnov za tri naselja. V juniju 1990 je bila za občino izdelana analiza razvojnih možnosti za obdobje 1991 do 1995, v kateri je ugotovljena vrsta novih nastajajočih prostorskih razmerij, ki izhajajo predvsem iz povsem novih izhodišč pridobivanja premoga, kot ključnega dejavnika prostorskega razvoja z bistvenim vplivom na število zaposlenih in demografske spremembe, spremembe v rabi prostora (ugrežanje naselij) in ekološko obremenitev občinskega prostora.

Pri pripravi planskega dokumenta so bili upoštevani :

1. Analiza dolgoročnih razvojnih možnosti.
2. Rezultati raziskovalne naloge »Projekt Velenje 2000«.
3. Razvojni projekt dolgoročnega stanovanjskega programa občine Velenje.

V okviru »Razvojnega projekta dolgoročnega stanovanjskega programa občine Velenje« je bila predvidena tudi izdelava ocen demografskega stanja za obdobje do 1995, 2000, 2010. Izdelali so novo projekcijo prebivalstva, v drugem delu pa so iz projekcije prebivalstva izračunali gospodinjstva po številu članov. Predhodni podatki popisa prebivalstva leta 1991 za gospodinjstva navajajo le skupno število gospodinjstev. Zato je bilo potrebno oceniti tudi sestavo števila gospodinjstev po številu članov za leto 1991. Za oceno stanja v letu 1991 so si morali pomagati s koeficienti pretvorbe, kjer za vsako petletno starostno-spolno skupino izračunamo koeficiente pretvorbe iz prebivalstva v gospodinjstva.

Povprečna velikost gospodinjstev v Sloveniji se stalno znižuje. Tako je znašala v letu 1981 še 3,18 člana na gospodinjstvo, leta 1991 pa le še 3,08. V občini Velenje pa je povprečna velikost gospodinjstva vseskozi večja in se med letoma 1981 in 1991 ni spremenila (3,24).

Značilnosti staranja prebivalstva v Velenju v času analize so bile:

1. Staranje je omejeno na kmečko prebivalstvo.
2. Po letu 2000 se bo staralo »urbanizirano«, »industrijsko« prebivalstvo, ki je gosto naseljeno v centru mesta.

Projekcija prebivalstva po naravni rasti za občino Velenje kaže rast števila prebivalcev vse do leta 2010. To kaže tudi na to, da je bila starostno-spolna struktura prebivalstva še vedno zelo ugodna, kar je posledica priseljevanja v preteklih letih. Zaradi intenzivnih procesov industrializacije in urbanizacije je bila v občini Velenje naravna rast prebivalcev zelo visoka, kar je povzročalo velik kvantitativni primanjkljaj stanovanj, zato je bila večina sredstev usmerjena v povečanje stanovanjskega fonda. V začetku devetdesetih let so ugotavljali, da bo v prihodnjih letih potrebno zagotoviti stanovanja le za naravni prirastek domačega prebivalstva. Odliv prebivalstva iz samega centra Velenje je bolj pripisati različnim kulturnim vzorcem, delno ugodnemu standardu in pogojev za gradnjo, delno tudi vračanju »k zemlji«, kar je za ljudi, ki so prišli iz zaostalih ruralnih delov pomenilo sprostitev pritiska pri lažjem vključevanju v družbeno in delovno okolje. Mesto je v osemdesetih letih vse bolj postajalo sedež centralnih funkcij in uprave, predmestje pa je prevzemalo vse bolj bivalno in rekreativno funkcijo. Tako so intenzivno potekali dvosmerni migracijski tokovi delovne sile ter pretežno enosmerni tok dobrin. V osnovi so bila predmestna naselja načrtovana za enodružinske hiše, v procesu tako imenovane brutalizacije pa vanj prodrejo tudi stolpnice. Nastajajo »mesta na obrobju« (Šalek, Gorica) in prevzemajo nekatere tradicionalne mestne funkcije (vrtci, šole, banke, trgovine). Posledice se odražajo v samem mestu kot deficit določenega sloja prebivalstva ter oskrbnih dejavnosti v samem mestu. Spremenjene razmere so pripeljale do situacije (Sajko, 1992), ko je postalo sprejemanje urbanističnih zasnov skoraj nesmiselno. Zemljišča za gradnjo zaradi omejitve prostora ni bilo mogoče pridobiti, bile pa so temeljna postavka usmerjene stanovanjske izgradnje v občini do leta 2000 in naprej. Potencialna možnost se je kazala v spremembi namembnosti kmetijskih zemljišč v stavbna zemljišča, predvsem na območju Šoštanja in Šmartnega ob Paki. V območju mesta Velenje je bila do leta 2000 načrtovana gradnja do 1450 stanovanj, od tega 1050 v sklopu večdružinske oziroma blokovne gradnje. Usmeritev je temeljila predvsem na ocenjenih možnosti gradnje okoli 730 stanovanj v območju centralnih predelov mesta v obliki zaključevanja zajete gradnje na zahodnih robovih tega dela mesta in v obliki dopolnilne gradnje ter nadzidav ter na nadaljevanje gradnje 320 stanovanj na območju Sela. Takrat je v »veliki« občini Velenje v samem mestu Velenje bilo 8627 (66%) gospodinjstev od 13120 v celotni občini. Dnevno se je vozilo šest tisoč delavcev iz sosednjih občin v Velenje. Velenje je bilo glede na dnevno emigracijo na zadnjem mestu med mesti v Sloveniji. Bila pa je velika dnevna imigracija zato, ker je bilo v Velenju na voljo dovolj delovnih mest, v samem mestu pa še vedno pomanjkanje stanovanj, kot smo ugotovili tudi zaradi objektivnih omejitev fizičnega prostora.

Projekt Velenje 2000 je zagotovo primer interdisciplinarnega planiranja, kjer so se zlile vse tri študije, ki so jih opravljali v okviru FSPN v okviru socialnih študij, študije Ekonomskega centra Maribor v okviru ekonomskih študij in projekcije Zavoda za urbanizem Velenje v okviru prostorskih študij.

V osemdesetih letih v tej študiji (Zavod za urbanizem, 1984:67) ocenjujejo, da se občina nahaja v kritični fazi razvoja, ki so jo opredelili kot krizo določenih razvojnih koncepcij in razvojne logike, ki so prevladovali v obdobju rasti. Logika kvantitativne rasti predpostavlja, da je zgolj z usmerjenostjo ekonomije v rast in širjenje proizvodnje mogoče rešiti socialne in urbane probleme. Ta logika je nadvse uspešna, ko gre za reševanje problemov, ko je določena skupnost v procesu transformacije iz ruralne v industrijsko družbo, v procesu stagnacije pa izrazito odpove. Zato so ugotovili, da je velenjska občina zelo hitro uveljavila industrializacijo, deagrarizacijo in urbanizacijo, vsi ti procesi pa so pomenili sinonim družbenoekonomskega razvoja in napredka občine. Tem spremembam pa niso sledile ustrezne spremembe v tehnološki, niti v izobrazbeni strukturi zaposlenih. Usmerjenost na manj zahtevno strukturno preobrazbo je trajala predolgo in ni pripravila gospodarstvo na zahtevno prihodnost. Skladno s socialno-ekonomskim razvojem so zato načrtovali smotrnejšo prostorsko razporejanje dejavnosti in ustrežnejšo namensko rabo prostora ob upoštevanju pogojev možnosti. V študiji izrecno priporočajo, da mora v Velenju prevladati zavest in usmeritev, da je potrebno nadaljnjo rast mesta in drugih naselij usmeriti skladno z načeli varovanja in smotrne rabe dobrin splošnega pomena. Velenje se naj ne usmerja več v ekstenzivni prostorski razvoj, pač pa naj se smotrneje izrabi obstoječa urbana struktura z zgostitvami, zapolnitvami in prenovo. Rast izven teh opredeljenih meja je dopustna, kjer je to glede na prostorske pogoje možno in kjer bi takšna naselja postopno prevzemala vlogo razvojnega središča. Temeljna značilnost ekonomskega razvoja je njegova industrijska struktura gospodarstva. Prevladuje sekundarni sektor. Pričakovati je, da bo v prihodnje rast bistveno nižja. Na imigracije niso več računali, naravni prirast je bil 1% letno. Zagotavljali bodo zlasti komunalno-higiensko izboljšanje oskrbe naselij, ohranitev in izboljšanje značilnega oblikovanega izraza s prilagajanjem merilu.

V družbenem planu so zato zapisali, da naj bo poselitev v prihodnje proces »kompleksne urbanizacije« (Družbeni plan ...,1986:6), kar bi naj pomenilo oblikovanje ustrežnejšega omrežja naselij, optimiranje procesov deagrarizacije ter upočasnitev trenda depopulacije.

Ovirajoči razvojni faktorji Velenja so konec osemdesetih let tako bili :

1. Pomanjkljivo znanje, oz. kvalitetno šibek kadrovski potencial, neustrezna izobrazbena struktura zaposlenih, neusklajen odstotek deleža posameznih izobrazbenih nivojev med zaposlenimi. Posledica tega je pomanjkanje realističnih in hkrati širokopoteznih konceptov, programov in projektov, zaradi določene miselnosti, izhajajoče iz samozadostnosti in strahom pred tveganjem zaprtosti premogovnika.
2. Neprilagojenost prostora, oz. grajene fizične strukture, omejenost fizičnega prostora. Velenje se kot mesto zaradi omejitev prostora ni moglo več širiti. Na vzhodu je prostor omejevalo hribovje, na zahodu pa pridobivalni prostor premoga.
3. Slaba prometna povezanost Velenja, samostojen žep, brez zaledja. Velenje ima neugodno geostrateško lego. Razpeto je med Celjem kot tradicionalnim regijskim središčem in Koroško kot samostojno entiteto v prostorskem, zgodovinskem in kulturnem smislu.

Ena osnovnih zahtev pred občino je torej bila, da prestrukturira gospodarstvo iz delovno intenzivnega v razvojno intenzivno.

5 NOVI PRISTOPI

5. 1 Velenje kot primer degradiranega območja

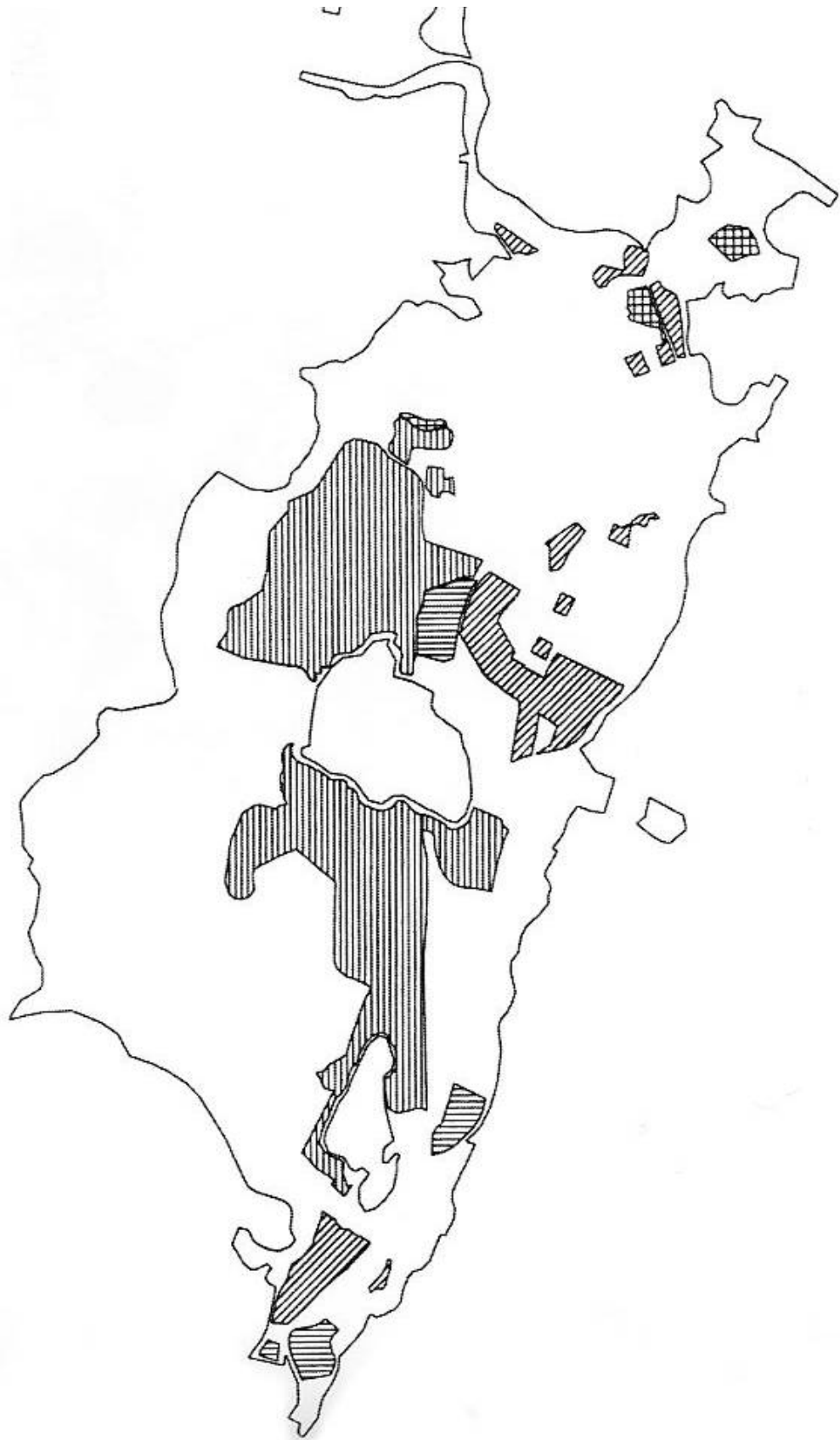
Degradacija urbanih območij je splošen in razširjen pojav v vseh zgostitvenih in urbaniziranih območjih. V visoko razvitih državah je razmah deindustrializacije sprožil zaostajanje tradicionalnih industrijskih in stabilnih zaposlitvenih centrov, ki se kaže v upadanju prebivalstva, visoki stopnji nezaposlenosti in v opuščanju razsežnih industrijskih con. Internacionalizacija proizvodnje, večanje fleksibilnosti, funkcionalno drobljenje velikih podjetij in prostorska mobilnost kapitala od srede sedemdesetih let preusmerjajo razvoj v periferne regije, ki so brez posebne industrijske tradicije, omogočajo pa ugodne prostorske in socialne razmere za alokacijo visokotehnoške industrije.

Mesto kot težišče urbane koncentracije raznovrstnih socialnih interakcij in funkcij, delovnih mest in stanovanj izgublja svoje prednosti z naraščujočo globalizacijo proizvodnje in

distribucije. V procesu reintegracije urbanega sistema nastajajo nova robna mesta, reurbanizirajo se sive cone, razvijajo se zapuščeni medprostori znotraj mest, renatularizirajo se obširna degradirana urbana območja opuščeni industrijskih kompleksov. V obmestjih nastajajo kombinirani raziskovalni proizvodni parki, ki koristijo kakovosti okolja na podeželju, pojavljajo se integrirani poslovni, trgovinski in rekreacijski kompleksi v odprti krajini. Velika evropska mesta kot so Berlin, London in Lyon se rekonstruirajo z obsežnimi prenovami in rekonstrukcijami svojih centralnih in predmestnih območij. Obstaja mednarodni program prenove urbanih območij v propadanju, ki od leta 1991 poteka pod naslovom »Quartiers en crise« (Koželj, 1998:14), ki je namenjen pripravi metodologije za konkretno reševanje problematike suburbanih in centralnih mestnih četrti, ki so fizično, ambientalno in socialno degradirane (vanj je vključenih petindvajset velikih evropskih mest).

V tem smislu lahko umestimo Velenje kot primer degradiranega urbanega območja (DUO), ki je z zastajanjem postajal fizična funkcionalna ovira tudi za razvoj sosednjih območij ali za izpeljavo planov rekonstrukcije na ravni mesta. Nastal je problem, ker pri razvrednotenju območja ne moremo govoriti le o faznem prehodu, ampak o njegovem daljšem propadanju, ki lahko traja tudi več kot deset let, oziroma se je namembnost zemljišča spremenila za vedno. Za velik del zemljišč, ki jih je prizadelo odkopavanje premoga je značilno, da je pripadalo obdelovalni kmetijski zemlji. Te površine so zaradi pogrezanja in vdora vode izgubljena za vedno. V Velenju, posebej pa na premogovniku so se tega zavedali. Nekaj je k temu pripomogla »rudarska zakonodaja«, ki je predvidela rekultivacijo degradiranih površin. Precej pa so k temu pripomogle tudi splošne družbene ekološke usmeritve, ki so pripeljale do sprejetih in (postopnih) realizacij pomembnih dokumentov za prihodnost urbanega območja in celotne doline. Velenje je lahko primer, da je degradacija urbanega območja že v analizi stroškov in koristi plansko predvidena od samega začetka rabe določenega območja. Velenje sicer sodi med DUO z strnjeno strukturo, polarno v prevladujočem težišču.

VELENJE

Slika 4: Degradirana območja Mestne občine Velenje, Vir: Koželj (1998).

5. 2 Okoljska načela

Človeške in civilizacijske zahteve temeljijo na pravici do zdravju primerne okolja in pričakovanju, da bo vsaka skupnost, naj bo sooseska, primestje, četrt ali mesto, v celoti zadovoljevala temeljne potrebe prebivalcev in okolja. Med potrebami gre predvsem za omogočanje dela, ustvarjanja in pridobivanja dohodkov, potrebnih za življenje in vzdrževanje življenjske ravni, skrb za otroke in izobraževanje, primerno bivanje, varnost in skrb za starejšo populacijo tako v socialnem pogledu kot uporabi njenih moči in akumuliranega znanja. Pomembna so etična načela, ki so tudi ali predvsem okoljska. Prostorske in okoljske zahteve so raznovrstne in neizbežne. Nekatere zahteve je težko izpolniti, najtežje pa je zadovoljiti standarde, ki veljajo za celotno mestno okolje in so prepleteni ali sinergični vplivi nešteti dejavnikov. Kakovost zraka, vode in tal ter sonaravno ravnanje z odpadki so temeljni kazalci kakovosti okolja.

Nadaljnja skupina zahtev, ki nas posebej zanima pri obravnavani tematiki je urbana ali urbanistična. Pomembna je kakovost okolja in urbane infrastrukture, ki se ne kaže le v podobi mesta, temveč v njegovem življenjskem utripu. Kakšna je skladnost objektov in prostorov, zanesljivost osnovne oskrbe z neoporečno vodo, energijo itd, ter urejenost razmer za zdravo življenje, vse to so osnovne značilnosti sodobnega razumevanja mesta. Za kakovost urbanega okolja so poleg reševanja rastočega prometa kot danes najpogostejše nadloge mest, pomembne zelenice in igrišča v stanovanjskih območjih, parki, nasadi ob cestah in na trgih, urejenost obrežij rek in jezer ter fontane. Kot prostorska kategorija mesta obsega odprti prostor območja, ki niso zasedena z zazidavo in so namenjena družbenim funkcijam na prostem ali pa njihov ploskovni značaj določajo zahteve urbanističnega oblikovanja. Izraz odprti prostor (open space, Freiraum, espace libre) se je uveljavil kot skupni pojem za parkovne ali rekreacijske površine, zelenice, igrišča, sprehajališča in podobne prvine, kot tudi druge ploskovne sestavine mesta z večjim ali manjšim deležem krajinskih prvin (Ogrin, 1982). Ker je bilo Velenje zasnovano v modernističnem duhu, kot »mesto v parku«, je v kontekstu razumevanja razvoja Velenja primerno opredeliti funkcije zelenih površin, ki dajejo mestu poseben značaj in svojsko identiteto.

Funkcije (namen) zelenih površin lahko združimo v naslednje sklope :

1. Varovanje: nevtralna prostorska cenzura, ki spaja staro in novo.

2. Mestno higienski namen: vpliv na mestno podnebje, »prometno« zelenje (nasipi ob cestah), psihološki učinek pri onesnaževanju mesta.
3. Oblikovanje mesta: členitvene prvine učinkujejo predvsem z rabo (športna igrišča, splošne javne zelene površine) in ne samo s tem, da obstajajo.
4. Prosti čas: rekreacija, šport.
5. Parkovni namen, okrasni : identifikacija, estetika, socialna funkcija.
6. Vzgoja in izobraževanje: šolski vrtovi, učne gozdne poti.
7. Produkcija: na obrobju mesta, vrtičkarstvo.

Glede na raznovrstnost funkcij in uporabnost (lastništvo) zelenih površin ločimo :

1. Zasebne vrtove.
2. Zelene površine za omejeno skupno rabo (z njimi gospodarijo upravljalci ali lastniki, dostopnost je omejena).
3. Javne zelene površine (za vsakdanjo rabo in oddih občanov), ki so lahko monofunkcionalne (javna športna igrišča, otroška igrišča, vrtički, pokopališča) ali polifunkcionalne (javni parki, nasadi, trgi, mestni gozdovi).

Obseg mestnega zelenja sicer ni edini kazalnik tega, kako je v mestu ohranjena narava in kako se mesto staplja s krajino. Pomembnejša je strukturna ureditev mestne narave, položaj samih zelenih površin in njihova povezanost v sistem, ter notranja členitev in raznolikost mestne krajine. Zato sodi rekultivacija degradiranih površin zaradi pridobivanja premoga v enovit sklop urbanega območja, ki mesto staplja s krajino.

Pomembna skupina so socialni, ekonomski in kulturni vidiki življenja. Mesta postajajo prevladujoča oblika in organizacija trajnega vsakdanjega življenja. V njih se uresničujejo dosežki znanstvenega in materialnega razvoja, ki se kažejo v sodobnem standardu življenja in delovanja. Kadar govorimo o uravnoteženem razvoju, obstajajo zaradi razlik med pričakovanji in zahtevami, možnostmi in ekonomsko realnostjo tudi konfliktne situacije. Kažejo se predvsem zaradi prizadetosti ljudi zaradi neurejenega okolja in nezaželenih pojavov, zaradi partikularnosti privatnih, lokalnih in širših družbenih interesov, ob pomanjkljivi pojasnitvi načrtov in obremenitev pri urejanju okolja (prostora). Te konfliktne

situacije v življenju mest opozarjajo, kako tesno so povezani prostorski, ekonomski, okoljski, socialni in razvojni vidiki mest.

Zadnje obdobje je bilo v nekaterih okoljih (utemeljeno) poudarjena vloga kreiranja zamisli in projektov v neki skupnosti v predhodni verifikaciji teh projektov na samem začetku. Zainteresirani javnosti, organiziranim ali ad-hoc skupinam, nosilec gospodarske in politične moči je potrebno pojasniti razvojne zamisli na samem začetku, in to argumentirano, javno, nazorno in z oceno zanje verjetnih koristnih dosežkov. In za takšen pristop so se med prvimi v Sloveniji odločili v Velenju, kjer so s projektom Lokalne agende 21 za Mestno občino Velenje poskušali v nadaljnje načrtovanje zaobjeti zgoraj opisane principe.

Po uveljavitvi lokalne samouprave je skrb za prostorsko planiranje v novi državi pripadlo novo formiranim občinam, državni upravi pa državno prostorsko planiranje in kontrola nad izvajanjem zakonov. Od razvojnih planskih dokumentov so po ukinitvi družbenega planiranja v veljavi ostali samo prostorski deli. Mestna občina Velenje (v nadaljevanju MOV) je nastala z delitvijo prejšnje velike občine na tri samostojne lokalne skupnosti, k MOV je bilo istočasno priključeno tudi območje KS Vinska gora, ki je bil prej sestavni del (velike) občine Žalec. MOV je ena izmed enajstih mestnih občin v Sloveniji. Po številu prebivalstva zaseda deveto mesto med mestnimi občinami, samo mesto Velenje pa je peto največje slovensko mesto. Območje MOV predstavlja prostor, ki ga pokriva šestnajst katastrskih občin, velikost občine je 83,88 km². (Spremembe in dopolnitve družbenega plana..., 2001). Večino prostora predstavlja vzhodni del Šaleške doline, zahodna meja je najmanj naravna, saj prečka osrednji del Šaleške doline tudi ugrezninsko območje premogovnika in nastala jezera. Po izmeri rabe površin v letu 1990 je za MOV značilna sorazmerno visoka stopnja gozdnatosti (50,8%) ob precej nizki udeležbi kmetijskih zemljišč (31,2) ter ob visoki stopnji urbaniziranosti (16% stavbnih zemljišč). Nemajhen delež zavzemajo jezera (1,8%). Takšno razmerje osnovne rabe zemljišč v občini kaže na porušeno ravnovesje v rabi zemljišč predvsem zaradi rudarjenja in njegovih posledic.

Družboslovni raziskovalci skušajo sistemsko uporabljati svoje izkušnje, da bi se lahko naučili identificirati in reševati nove probleme. Tako je eden od ciljev urbanega raziskovanja, identifikacija in reševanje problemov, ki se pojavljajo v urbanem okolju. Potrebne so sociološke ankete, empirično raziskovanje, javnomnenjske raziskave. Zelo je pomembno

poznavanje javnega mnenja in dopuščanje možnosti prebivalcem, da lahko neovirano izražajo svoje želje in preference do grajenega okolja (tudi do arhitekture). Planiranje tako deluje predvsem kot komunikativno delovanje; opirajoč se na Foresterja je Gantar (1993: 260) zapisal, da naj planer svojo tehnično dejavnost nadgrajuje z naslednjimi komunikacijskimi vidiki :

1. Večje opiranje na kultiviranje komunalnih mrež povezav in stikov kot pa na moč dokumentov.
2. Pozorno spremljanje prepletanja interesov in prizadevanja vseh udeležencev v procesu planiranja, da bi predvidel možne politične ovire, boje in priložnosti.
3. Zadosti zgodaj upoštevati manj organizirane interese v planiranju, interesi, ki so bolj organizirani, ne potrebujejo takšne pozornosti.
4. Zagotavljati občanom tehnične in politične informacije.
5. Dostop do javnih informacij.
6. Vzpodbujevanje organiziranih skupin, da zahtevajo odprto informacijo.
7. Poudarjanje pomena učinkovite participacije v neformalnih procesih preverjanja podatkov.

Moderni prostor bi moral v prvi vrsti zadostiti dvojni zahtevi. Najprej zahtevi po humanosti. Vse materialne, duhovne in kulturne kot tudi individualne in družbene potrebe človeka naj bi bile v urbanem prostoru zadovoljene. Druga zahteva je zahteva po družbenosti. Zadovoljitev človekovih potreb naj bi spodbudila občutek po identifikaciji z urbanim prostorom in seveda z arhitekturo v njem, s tem pa bi pogojevala integracijo posameznika v družbeni prostor. Z udeležbo v mestnem življenju se ljudje družbeno integrirajo. Ta integracija pa je dosežena s procesom identifikacije vsakega posameznika z oblikovanim (arhitekturnim) prostorom. In to, kateri so dejavniki intenzivne integracije posameznika in okolja, naj bi ugotavlja urbana sociologija, ki lahko s svojimi analizami družbenih procesov in odnosov veliko doprinese k boljši učinkovitosti arhitekturne prakse. Predvidevamo lahko, da bi se vsaj določeni problemi v urbanem okolju odpravili.

5.3 Lokalna agenda 21 za Mestno občino Velenje

Večkrat dopolnjena Zakon o varstvu okolja (2. člen) in Zakon o lokalni samoupravi (21. člen) Zakon o ratifikaciji evropske listine lokalne samouprave (UL RS, št. 57/96) ter nekatere pomembnejše mednarodne deklaracije, katerih podpisnica je tudi Slovenija (Rio Declaration

or Environment and Development, Agenda 21 (28. poglavje) sprejeta leta 1992 v Riu de Janeiru na konferenci ZN za okolje in razvoj – UNCED); Aarhuska deklaracija (Aarhus 1998, Convention on Access to Information, Public Participation in Decisions – making and Access to Justice in Environmental Matters) obvezujejo lokalne skupnosti k samostojnemu urejanju, organiziranju, skrbi, upravljanju ter nadzoru tako proizvodnih (gospodarskih) kot tudi okoljskih in ostalih družbenih dejavnosti lokalnega značaja.

V vsebino Lokalne agende 21 v MOV so bile vključene smernice Evropske skupnosti opredeljene v strategiji gospodarskega razvoja Slovenije (2001), ki enakovredno obravnava gospodarski, socialni in okoljski vidik razvoja ter jih povezuje v skupni koncept sonaravnega in trajnostnega razvoja in kot osnovni cilj poudarja povečevanje blaginje prebivalcev in prebivalcev Slovenije, v strategiji regionalnega razvoja Slovenije (2001), usklajeni z SGRS in prostorskim planom Slovenije, v Državnem razvojnem programu 2001-2006 (2002) in Okoljski strategiji Slovenije. Dokumenti, kot so direktive Evropske unije in Strategija prostorskega razvoja Slovenije sledijo evropskim načelom urbanizacije mest. Ti predpisujejo lokalnim skupnostim, da pri načrtovanju novogradenj in pri prenovi dotrajane gradbene strukture upoštevajo racionalnost gradnje glede izrabe prostora in obstoječe komunalne infrastrukture, posebej pa je poudarek na revitalizaciji delov mestnega tkiva, ki so dotrajani, s poudarkom na trajnostnem razvoju in višanju kvalitete bivanja.

Lokalna agenda 21 (v nadaljevanju LA 21) predstavlja program sonaravnega in trajnostnega razvoja v MOV. Združuje pregled obstoječega stanja pokrajinskih virov (sestavlin) treh temeljnih področij sonaravnega in trajnostnega razvoja lokalne skupnosti (občine):

1. Okoljskega (pokrajinsko-ekološkega).
2. Gospodarskega (ekonomskega).
3. Socialnega (družbenega).

Program navaja cilje nadaljnjega izkoriščanja prednosti, oz. rešitve morebitnih pomanjkljivosti (problemov) v MOV ter predlaga strategijo sonaravnega in trajnostnega razvoja MOV, oz. posamezne načine (ukrepe) za doseganje izbranih ciljev po mnenju predstavnikov javnosti, nevladnih organizacij ter stroke, udeležencev številnih delavnic in tematskih srečanj delovnih skupin. Predstavlja tudi izhodišče za oblikovanje finančnih načrtov razvojnih programov (projektov) za posamezna področja, obravnavanih v odloku. V

naslednjih letih se je dopolnjevala s posebnimi programi (strategije MOV) za posamezne dejavnosti obravnavanih področij, ki vplivajo na sonaravno in trajnostno podobo MOV.

Program sonaravnega in trajnostnega razvoja je bil pripravljen na podlagi strokovnih ocen (zbiranje informacij pri strokovnih organizacijah in drugih virih), analize in stanja okoljskih in družbenih razmer v MOV ter ugotovitev moderatorskih delavnic, kjer so zbrani predstavniki skupine zainteresiranih udeležencev različnih področij javnosti, zavezani s pristopno izjavo, imenovali in presojali probleme, ki so jih izpostavili kot najbolj pereče na območju MOV ter jim pripisali primerno težo in pomen. Sledila je še zadnja delavnica in javni forum, kjer so imeli možnost sodelovanja pri oblikovanju razvojnega programa MOV vsi prebivalci občine.

Program je vseboval predvsem stanje, cilje in ukrepe. Stanje okoljskih, gospodarskih in socialnih razmer v MOV po posameznih pokrajinskih virih, ugotovljeno na podlagi pokrajinsko-ekološke in funkcijsko-geografske analize trendov spreminjanja in oblikovanja oz. prednosti in pomanjkljivosti uporabe (koriščenja) sestavin obravnavane pokrajine t.j. občinskega ozemlja (naravnih, npr. kakovost voda in družbenih pokrajinskih virov, npr. zaposlitvena struktura prebivalcev občine). Cilji za sonaravno in trajnostno usmerjen razvoj posameznih pokrajinskih virov (sestavlin) treh temeljnih področij (okoljskega, gospodarskega in socialnega) so bili prikazani kot predlogi predstavnikov nevladnih organizacij in drugih sodelujočih. Glede na zastavljene (želene!) cilje so oblikovani predlogi za izboljšanje kakovosti življenja (obstoječega stanja). Pri izvajanju ukrepov programa sledijo naslednjim operativnim ciljem (načelom) :

1. Razvoj in potrebe po naravnih pokrajinskih virih današnje generacije ne smejo ogroziti prihodnjih.
2. Varovalni pristop pri celostnem (interdisciplinarnem) načrtovanju razvoja in poseganja katerekoli dejavnosti v okolje.
3. Ozaveščanje in izobraževanje ter svetovanje in vključevanje najširše skupnosti in javnosti, ki bo načela sonaravnega in trajnostnega razvoja v vsakdanjem življenju tudi udeleževala in sodelovala pri usmeritvah občine.

LA 21 je torej :

1. Program ukrepov (strategija) in je
2. Hkrati proces (dopolnjevanje in preverjanje zastavljenega programa).

5.4 Implementacija LA 21 in ekoloških spoznanj

Izgrajuje se nova oblika urbanega prostora. Ta dimenzija ni centrično usmerjena, ampak deluje v vse smeri, oblikuje se nov videz, ki deluje diskontinuirano. Mesto ni več v antitezi s primestnim, ampak je v stalni povezavi in izmenjavi z njim. Primestno je nova urbana periferija: nehomogena in nekontinuirana mreža starih in novih vzorcev se križa na pri-izven mestnosti, mu spreminja vlogo, strukturo in videz. V resnici gre za novo fenomenologijo, katerih matrice moramo iskati v krizi predhodnih modelov, ki so bili in katerih vpliv se še ponavlja, s svojo enoplastnostjo enostavnosti nezmožni interpretirati sodobne strukture.

V preteklosti se je uveljavil predvsem razvojni in ekonomističen princip v prostorskem planiranju, v Velenju kot pomemben atribut predvsem nahajališča premoga. Pomanjkanje konceptualizacije z družbenega (sociološkega) vidika je bilo več kot očitno. Danes prihaja v ospredje preventivni okoljevarstveni vidik planiranja, ki je sprejet tudi v dokumentih EU. Zato je zelo pomembno, da različne družbene znanosti, še posebej sociologija opravi vlogo v prostorskem planiranju že na začetku postopkov prostorskega planiranja, in ne le na točki, ko odigra vlogo postfestum analitika družbenih posledic prostorskega planiranja. Sociologija se lahko uspešno vključuje v sistem urejanja in načrtovanja prostora le tedaj, ko ključni akterji uvidijo nujnost oz. »praktično uporabnost socioloških analitskih postopkov in ko nastanejo ustrezne razmere za ustvarjalno presojo in selekcijo že izdelanih modelov presoj družbenih učinkov prostorskih projektih« (Kos, 2002:57). Pomanjkanje teh principov je izrazito značilno v časih nekontrolirane in strokovno nenadzirane rasti Velenja v osemdesetih letih. Trajnostni razvoj, oz. njegova »utopija« (Kos, 2002:145), je v bistvu vodilni motiv postmodernističnih razmišljanj o prostoru. Kritična, a kreativna refleksija nakopičenih socialnih, ekonomskih in okoljskih problemov, omogoča vzpostavljanje mehanizmov, ki ekonomsko učinkovito in socialno pravično omejujejo prostorsko in okoljsko sporne posledice dinamičnega družbenega razvoja. Demokratičnost in odprtost urejevalskih in planerskih procedur sta bistveni pogoj za uveljavljanje inovativnih pristopov in ukrepov, ki lahko spreminjajo do nedavna rutinske samoumevnosti v odnosu do okolja in prostora.

Danes se v Evropi in tudi v Sloveniji pojavljajo raznolike in kompleksne urbane strukture, v katerih izginjajo meje med mestom in njegovo okolico in se pojavlja urbanizacija v obliki obsežnih mestnih regij. Koncentracija zagotovo ni več merilo urbanosti, temveč se urbana

integracija uresničuje s pomočjo novih komunikacijskih tehnologij, ki omogočajo dislokacijo nekdanj fizično povezanih dejavnosti v prostoru. Zaradi vztrajanja pri ortodoksni urbanistični teoriji in praksi se zdijo omenjeni prostori, ki vodijo v oblikovanje navidez kaotične urbane strukture, le posledica strokovne nemoči in ne kot temeljna sprememba v sistemu, zato jih želimo pogosto na silo vkalupiti v okvire tradicionalnih urbanističnih vzorcev. V veliki meri izvirajo težave v razvoju mest (tudi Velenja) iz šibkega vpliva, ki ga imajo mesta sama pri odločitvah o razvoju mestnega prostora. Mesto bi moralo voditi aktivnejšo politiko pri presojanju vrednosti posameznih zemljišč mestnega obrobja in pri njihovem odkupu. Ni mogoče sprejeti takšnega urejanja, ki ga narekujejo posamični interesi, interesi posameznih investitorjev ali samo interes za varstvo kmetijskih zemljišč, ne nazadnje tudi ortodoksni interes samo za ohranjanje narave.

Agenda 21 je prinesla kar nekaj predlogov za prihodnost Velenja (Lokalna agenda 21, 2004: 16):

1. Pospeševati predvsem koncentrirano individualno gradnjo in doslednejše zagotavljanje racionalizacije izrabe prostora.
2. Informiranje javnosti z urbanistično problematiko (neinformiranost in neznanje kot posledica priseljenštva).
3. Redefinirati vlogo tistih predelov mesta, ki poleg reprezentativnosti nimajo drugih funkcij (Titov trg ne opravlja funkcije srečevanja). V prostoru obstajajo rezerve.
4. V velenjskem prostoru možnost za uvajanje sistema proizvodnih celic, ki omogoča decentralizirano industrijsko proizvodnjo.
5. Pospešiti razvoj komunikacijske infrastrukture.

Z gradnjo individualnih hiš v obliki vrstnih hiš bi racionalno izrabili prostor. Grupiranje objektov omogoča zaščito okolja, bolj racionalno organizacijo in hkrati gostejšo pozidavo naselja ter oblikovanje skupnih javnih prostorov. S tem se vzpostavijo bogatejši socialni odnosi in izboljšanje kolektivne varnosti, ki je realen problem sodobnega časa. Potrebno pa je ohraniti intimnost posameznika. Vprašanje raznolikosti ni pomembno le za urbanistično ureditev, temveč predvsem za prebivalce, s čimer se jim omogoča možnost identifikacije, individualnosti in intimnosti njihovega prostora. Pri revitalizacijah prehodnih con med obstoječimi individualnimi gradnjami, ki je po tipičnem vzorcu sedemdesetih let nastajala neposredno ob centralnih predelih mesta, kjer je prevladovala blokovna gradnja, bo potrebno

objekte, ki dajejo videz ruralne tipologije na novo opredeliti. Zaradi boljših povezav so učinki fizičnega zgoščevanja človeških dejavnosti vedno manj pomembni, vse manj pomembno pa je tudi to, ali živimo v mestu ali na deželi: vendar fizični okvir, ki teži k vključevanju, ohranja in povečuje vpliv na življenjske navade, medtem ko se povečujeta mobilnost ljudi in količina prostega časa.

Prostorski razvoj Velenja bo očitno še naprej izhajal iz policentrične zasnove, ki predvideva zmernejšo rast mesta Velenje, ob prenovi in zapolnitvi posameznih delov znotraj ureditvenega območja mesta in intenzivnejše usmerjanje prebivalstva v izbrana ureditvena območja za poselitev.

Dolgoročne usmeritve za razvoj mesta Velenje so naslednje :

1. Ocena sprejemljivosti prostora dopuščajo povečanje števila prebivalcev za okrog 3000 oziroma na ocenjeno skupno število prebivalcev 29.800 v ureditvenem območju mesta.
2. Razvoj centralnih dejavnosti bo potekal znotraj obstoječih območij centralnih dejavnosti s poudarkom na ohranjanju identitete urbanistično arhitekturne zasnove mesta Velenje kot mesta moderne.

Ugotovitve iz LA 21 gredo torej do spoznanja, da bo ekološki človek bodočnosti ljubitelj narave, zdravega, raznolikega in ustvarjalnega življenja, kulture in športa. Odkrivanje narave in raznih oblik rekreacije, vezane na elementarno naravno okolje bodo postali novi izzivi za družbene skupine in posameznike. Velenje je prešlo izkušnjo grožnje ekološke katastrofe in samouničenja. Zato velja splošno konsenzualno sprejeto prepričanje, da mora iti varstvo okolja torej z roko v roki z razvojnim planiranjem.

Centralnoplanski sistemi družbeno ekonomske regulacije so resda odšli na smetišče zgodovine, sama ideja planiranja pa najbrž ne. Strahovita ranljivost narave in s tem posledično človekove civilizacije vedno bolj opozarjajo na potrebnost planiranja, posebej na systemske in politične vidike planiranja, na razmerja moči in hierarhije, v zadnjem času predvsem interesnih artikulacij v prostoru. Ekološka paradigma postavlja resda toge meje, ki jih postavlja sama narava in planiranje se bo moralo s tem soočiti. Tehnična sredstva regulacije in poseganja v razmerja z naravo ne smejo (p)ostati v službi (ideje), kjer je vse dovoljeno in nič prepovedano.

Slika 5: Osrednji del Mestne občine Velenje danes; Vir: Urad za okolje in prostor Mestne občine Velenje (2006).

6. SKLEP

Prostorski razvoj mesta Velenje je s svojimi družbenimi, kulturnimi, ekonomskimi in ekološkimi potmi ter stranpotmi resnični fenomen. Bliskovita rast novega mesta, kasnejše njegovo stagniranje in današnja iskanja pristopov k ponovnemu oživljanju so izjemno specifični in kot taki zgodovinsko neprimerljivi in neponovljivi.

Območje Velenja je nastalo v ravninskem delu ob reki Paki v zavetju okoliških gričev. Zavetna lega ob vznožju gozdnatih pobočij, na križiščih pomembnih poti, smeri prostora, je omogočala nastanek in razvoj mesta kot urbane krajine. Na podlagi odločitve o pospešeni industrializaciji v takratni državi in po pričetku ekstenzivnejšega izkopavanja premoga po drugi svetovni vojni je sočasno zorela tudi odločitev o izgradnji novega mesta. Prvi dejavnik razvoja za nastanek Velenja je torej nedvomno premog. Zaradi postopnega pogrezanja tal po izkopavanju premoga pod zemeljsko površino je bil premog tudi najpomembnejši urbanistični dejavnik razvoja. Ob še intenzivnejši proizvodnji premoga za potrebe pridobivanja električne energije je premog postajal tako širitveni kot omejitveni dejavnik pri zasnovi mesta. Omejenost prostora v vzhodnem delu Šaleške doline je narekovala gradnjo mesta, ki bo na sorazmerno majhnem prostoru poskrbel za prebivanje več kot dvajset tisoč prebivalcev.

Posebnost Velenja je v tem, da se akterji zasnove mesta niso zgledovali po takratnih rudarskih naseljih v Zahodni Evropi ali po slovenskih revirskih mestih. Industrializacija, deagrarizacija, imigracija in urbanizacija so procesi, ki so predstavljali sinonim družbenega, gospodarskega in prostorskega razvoja občine Velenje. Vpliv urbanističnega funkcionalizma je pripomogel k temu, da se je Velenje zasnovalo po modelu, ki ga je v načelih Atenske listine utemeljil Le Corbusier, v samem začetku tudi po načelih Howardovega vrtnega mesta.

Velenje je mesto priseljencev in je mesto prostovoljnega dela. V njegovih najbolj žlahtnih letih izgradnje se je v njem izrazito utrjevala družbena kohezivnost med ljudmi in pripadnost mestu. Ugotovim lahko, da ima proces urbanizacije v Velenju tri vidike :

1. Socialne (preslojevanje prebivalstva).
2. Prostorske (graditev in širitev mesta).
3. Kulturne (proces urbane akulturacije pomestenega prebivalstva).

Po prvi fazi urbanizacije, ki je Velenje postavilo v vzorčna mesta slovenske in evropske moderne, se je zaradi ekonomskih in družbenih vzrokov pričela rušiti prvotna koncepcija mesta. Skozi faze suburbanizacije, dezurbanizacije in stranskih pojavov v urbanizmu in arhitekturi (ruralizacija mesta, brutalizem v arhitekturi, mešanje različnih slogov) in drugega vala priseljevanja se je bistveno spremenila podoba mesta in družbeno življenje v njem. Mesto je konec osemdesetih let sčasoma ostajalo brez identitete, tik pred ekološko katastrofo in ekonomskim zlomom. V zadnjem desetletju se s poskusi prenove na redefiniranih prvotnih konceptih, v spremenjenih družbeno-ekonomskih okoliščinah in z visoko ekološko zavestjo sčasoma postavlja zopet na noge. Morda je temu pripomoglo ob koncu devetdesetih let postopno in simbolično odpiranje Velenja v svet. Najbolje te znajo oceniti tisti, ki te najmanj poznajo. Tako je leta 1999 Velenje prejelo naziv »najbolj urejenega evropskega mesta« s certifikatom za doseženo odličnost kot edino urejeno in cvetoče rudarsko mesto v Evropi.

Usmeritve Lokalne agende 21 so za prihodnost Velenja po mojem mnenju ključne. Po dolgih letih je razvoj Velenja dobil vizijo, na podlagi katere lahko izpelje strategije na različnih področjih. Velenje mora razvojno kvalitetno rasti kot primer funkcionalističnega mesta, kjer se kot značilnost kaže njegov »zeleni« značaj, obsežni odprti prostori, v katerih so zgradbe redko nasejane znotraj bolj ali manj nečlenjene krajine, ki poudarja podobo narave v mestu. Kot smo zapisali, sam postmodernizem v urbanističnem in arhitekturnem smislu v Velenju ni pomembno vplival na odnos do urejanja krajine v mestu, pač pa so nanj bolj pomembno vplivala sodobna spoznanja ekologije. Za sodobno urejanje mestne krajine v Velenju je že zaradi izkušnje grozečega ekološkega kolapsa in degradiranih površin, zelo pomembno, da privzema spoznanja iz ekologije in da se polno odziva na novo spremenjeno ekološko zavest v družbi.

Pri urejanju naselij je potrebno izkoristiti stavbna zemljišča v naselju z aktivno prenovo obstoječega stavbnega fonda, s sanacijo degradiranih urbanih območij in z aktiviranjem nezadostno izkoriščenih stavbnih zemljišč. Smisel urbanističnega načrtovanja je zagotoviti smotno razporeditev objektov po okolju in primernost njihovih oblik ob presoji vseh učinkov in posledic posegov v prostor, pa tudi osnov in razmer za predvideno dejavnost. Načrtovati je treba rabo in varstvo tal, vode, gozdov in drugih naravnih virov, sanitarno ureditev prostora, ureditev prometa, proučiti primernost predvidenih tehnologij in skladišč... Upoštevati moramo funkcije mesta in proučiti vse vplive in možne spremembe, da bi lahko zagotovili

sonaravno uravnoteženi razvoj. Oblikovati usklajeno okolje za bivanje in delo je mogoče le z vizijo prihodnosti in v zdravem okolju, po strokovnih osnovah in z zavedanjem, da bosta prav hrana in voda, poleg podnebja, energije in družbenih razmer, krojila usodo ljudi. Agenda 21 je bil v Velenju zastavljen kot resen projekt, ki bi naj vendarle pripomogel k interdisciplinarnem pristopu v razmislekih o nadaljnjem razvoju. Žal se mi vse bolj zdi, da aktualni občinski akterji zadnja leta tega izdelka niso pogosto vzeli iz svojih predalov. Da je dvom o pripravljenosti soočanja z izzivi resničnega uresničevanja teh usmeritev upravičen, potrjujejo vse močnejši negativni družbeni kazalci, posebej v zadnjih letih izjemno velik beg možganov iz Velenja. Predvsem mlajših generacij, ki v mestu niso dobili svoje priložnosti. A to je najbrž tema za (še) kakšno naslednje študijsko delo.

6 LITERATURA IN VIRI

Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development, Rio Declaration of Environment and Development, Statement of Forest Principles (1992), United Nations, Department of Public Information.

Benevolo, Leonardo (2004), Mesto v zgodovini Evrope, Založba/*cf., Ljubljana.

Carigrajska deklaracija o mestih in drugih naseljih (1996), Ministrstvo za okolje in prostor RS, Urad RS za prostorsko planiranje.

Družbeni plan občine Velenje za obdobje 1986-2000 (1986), Uradni vestnik občine Velenje št. 11/1, Velenje.

Faludi, Andreas (1973): Planning theory, Pergamon Press, Oxford.

Gantar, Pavel (1985): Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje, Krt, Ljubljana.

Gantar, Pavel (1993): Sociološka kritika teorij planiranja, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Gottdiener, Mark (1987): The decline of urban politics. Sage Publication, United States.

Hall, Peter (1992): Urban and regional planning, Routledge, London.

Hall, Peter (1999): Cities in civilization, Culture, innovation and urban order. Phoenix, London.

Hočevar, Marjan(2000): Novi urbani trendi, Prizorišča v mestih – omrežja med mesti, Ljubljana, Znanstvena knjižnica FDV.

Hočevar, Marjan(2002): «Ljubljana : konec ali začetek urbanosti» V Kos, D. (ur) Sociološke podobe Ljubljane, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, str. 26-37.

Hočevar, Marjan(1999): »Povezovanje mest v pogojih razširjanja prostorsko-časovne dostopnosti in zmanjševanja teritorialne izključenosti«, doktorska disertacija, Ljubljana.

Hotenje, ki je postalo stvarnost(1971), OK SZDL, Velenje.

Jakhel, Rudi (1979): Iluzija in resničnost urbanih središč, Cankarjeva založba, Ljubljana.

Javornik, Lea (1998): Sociološki pristopi k analizi družbenih posledic posegov v prostor in okolje, magistrsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Jenger, Jean(1998): Le Corbusier: arhitektura, ki vznemirja, DZS, Ljubljana.

Kac, Marjan (1989): Titovo Velenje: UN centralnih mestnih območij – posebne strokovne podlage, Zavod za urbanizem Velenje, Titovo Velenje.

Kljajič, Damijan (1999): V »Zbornik : Velenje : razprave o zgodovini mesta in okolice«; Mestna občina Velenje, Velenje.

Kos, Drago (2003): Postmoderno prostorsko planiranje, Teorija in Praksa, letnik 40, številka 4, Ljubljana.

Kos, Drago (2002): Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Košir, Fedja (1993): Zamisel mesta. Slovenska matica, Ljubljana.

Koželj, Janez (1998): Degradirana urbana območja; Urad RS za prostorsko načrtovanje, Ljubljana.

Koželj, Janez(1987): Tipologija mestne stanovanjske arhitekture in njena sovisnost z morfologijo mestnega prostora, Krt, Ljubljana.

Le Gales, Patrick(2002), European cities, University press, Oxford.

Lenarčič, Blaž (2004): Pomen lokalnih ugodnosti za uspešen prehod iz fordističnega v postfordistično mesto : primeri mest v ZDA, magistrsko delo, FDV, Ljubljana.

Lokalna agenda 21 za Mestno občino Velenje (2004), Uradni vestnik Mestne občine Velenje 6/2004, Velenje.

Madanipour, Ali (1996): Design of urban space. Chichester : J. Wiley & sons.

Martinotti, G.(1993): »The new social morphology of cities«, dostopno na : <http://www.unesco.org/most/martinot.htm>.

Mlinar, Zdravko (nosilec) (1965): Ljudje v novem mestu; Inštitut za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani, Ljubljana.

Mlinar, Zdravko (1994): Individuacija in globalizacija v prostoru; SAZU, Ljubljana.

Mlinar, Zdravko (1990): Prostor in sociologija; V Družboslovne razprave, št. 10, let. VII., Ljubljana.

Mlinar, Zdravko (1993): Prostorski nered kot izraz (ne)moči posameznika in sistema, Teorija in praksa, letnik 30, številka 5/6, Ljubljana.

Mlinar Zdravko (1978): Urbanizacija, urbanizem in sociologija, FSPN, 1978, Ljubljana.

Mlinar, Zdravko (1983): Humanizacija mesta, Obzorja, Maribor.

Mumford, Lewis (1969): Mesto v zgodovini, Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000 in sprememb in dopolnitev planskih aktov dela občine Žalec za območje Mestne občine Velenje - dopolnjen 1999 (2001); Uradni vestnik Mestne občine Velenje 1/01), Velenje.

Ogrin, Dušan (1982): Vrednotenje odprtega prostora in možnosti razvoja (sinteza št. 58, 59, 60; Ljubljana.

Ogorelec, Breda (1995): Komuniciranje z javnostjo: priročnik za urbaniste. Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana.

Pek Drapal, Darinka (2001): Participacija javnosti kot del strategije odnosov z javnostmi pri prostorskem planiranju; Teorija in praksa, letnik 38, številka 4, Ljubljana.

Pogačnik, Andrej (2000): Urejanje prostora za tretje tisočletje; Študentska založba, Ljubljana.

Poles, Rok (1999): V »Zbornik: Velenje : razprave o zgodovini mesta in okolice«; Mestna občina Velenje, Velenje.

Premzel, Vili (1998): v »Zbornik mednarodnega strokovnega posveta ob 30. obletnici organiziranega prostorskega planiranja v Sloveniji na državni ravni (1968-1998)«, Urad RS za prostorsko planiranje, Ljubljana.

Razvojni indikatorji in razvojni trendi v občini Titovo Velenje (1982); nosilec. Zdravko Mlinar, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.

Rihtar France (1996): Prostor mesta; Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.

Sajko Mira (1992): Razvojni projekt dolgoročnega stanovanjskega programa občine Velenje; Zavod za urbanizem, Velenje.

Seher, Anton (1998): Zgodovina premogovnika Velenje, 2. knjiga; Premogovnik Velenje, Velenje.

Simmel, Georg (1990, 2000): Velemesta in mentalitete : Izbrani spisi o kulturi; Studia Humanitatis, Ljubljana.

Simoneti, Maja (1997): Mestne zelene površine : med ljubiteljstvom in stroko, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Sitte, Camillio (1997): Umetnost graditve mest; Habitat, Ljubljana.

Sociološke osnove dolgoročnega predvidevanja in planiranja razvoja občine Velenje, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana 1984.

Statistični letopis 1982, Zavod za statistiko, Ljubljana.

Stropnik, Ivo (1994): Visoka pesem mojemu mestu; v Zbornik 1994/1995 str. 230-236, Kulturni center Ivana Napotnika, Založništvo Pozoj, Velenje.

Svet za varstvo okolja Republike Slovenije, ur. Vilibald Premzel (1999): Mesta in urbanizacija; Zbirka Usklajeno in sonaravno števil. 3/1999, Ljubljana.

Sociološke osnove dolgoročnega predvidevanja in planiranja družbenega razvoja občine Velenje: Pregled sumarnih rezultatov, urednik Zdravko Mlinar (1983); Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.

Sztompka, Piotr (1994): The sociology of social change, Oxford, Cambridge, Blackwell.

Tepina, Marjan (1996): Prostor in čas urbanizma in Ljubljane urbane. Ob stoletnici urbanizma; ČZP Enotnost, Ljubljana.

Tibbalds, F. (1992): Making People Friendly Towns. Longman Group UK Limited.

Verlič Christensen, Barbara (1999): Revitalizacija mest skozi teorijo vrednostnih razlik, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Zavod za urbanizem Velenje (1984): Projekt Velenje 2000, povzetek, Občinska raziskovalna skupnost Velenje, Titovo Velenje.

Zbornik (1961): Prostovoljno delo; Muzej Velenje, Velenje.

Zbornik (2001): Velenje : zbornik raziskovalnega tabora v letih 1999 in 2000; Erico, Velenje.

Ževart, Milan (2005): Styriaca: Izbrana dela, Muzej Velenje in založba Karantanija, Velenje.

Žgank, Nestl (1999): Spomini Rdečega kralja, Karantanija, Ljubljana.

<http://ius-info.ius-software.si/>

<http://www.dz-rs.si/index.php?id=101>

<http://www.stat.si>